

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROGRAMA DE DOCTORAT “*LA NORMATIVA: TEORIA I PRÀCTICA*”
(BIENNI 1989-1991)

**LA FONÈTICA DELS PARLARS
BALEÀRICS SEGONS LES NOTES
DE MANUEL MILÀ I FONTANALS.
INTERPRETACIÓ I ESTUDI LINGÜÍSTIC**

DE

FRANCESC BERNAT I BALTRONS

**TESI PER A L'OBTENCIÓ DEL GRAU DE DOCTOR EN
FILOLOGIA CATALANA**

DIRECTOR: DR. JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI

ANY 2001

PART I:
ELS ESTUDIS SOBRE DIALECTES
CATALANS DE MILÀ I FONTANALS

1 L'OBRA DIALECTOLÒGICA CONEGUDA DE MILÀ

1.1 Les classificacions dialectals de Milà

Si ens centrem en l'activitat filològica de Manuel Milà i Fontanals que té a veure amb l'estudi de la llengua catalana, podem constatar ràpidament que una de les seves aportacions més importants a la lingüística catalana és el fet d'haver estat el primer lingüista del nostre país que va creure necessari establir una classificació científica dels parlars catalans, fet que assajà en dues ocasions.

Així, en la seva primera i més coneguda proposta, exposada a *De los trovadores en España* (1861), Milà proposava distingir dues grans varietats dialectals en català, l'*oriental* i l'*occidental-meridional*, basant-se en algunes de les diferències de pronunciació més freqüents en la realització del vocalisme àton català. Específicament, Milà afirmava que la varietat oriental del català confonia en posició àtona les **ee** amb les **aa**, per una banda, i les **oo** amb les **uu**, per altra banda, mentre que la varietat occidental (o occidental-meridional) distingia clarament en posició àtona les quatre vocals esmentades:

*Entre las muchas diferencias locales de pronunciación en diversos puntos de Cataluña (...) se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pronuncia el catalán con más limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciación, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustitución de vocales. Esta sustitución¹ es la de la **a** a la **e** y la de la **u** a la **o** en todas las sílabas no acentuadas. Milà (1861:432-433).*

Tanmateix, la importància d'aquest estudi per a la dialectologia catalana no es limita a la classificació suara esmentada sinó que Milà hi fa palès que posseïa un coneixement molt aprofundit de les varietats de la llengua catalana parlades a l'antic Principat i, més superficialment, de les usades a les Balears i el País

Valencià. Les referències dialectals que comentarem seguidament es localitzen paradoxalment al llarg del capítol IV.1, intitulat *Varietad catalana de la lengua de oc*, el principal propòsit del qual no és tractar o comentar les característiques dels parlars catalans sinó contrastar *las principales diferencias entre las dos variedades, transpirenaica y española, de la lengua de oc*². Milà, en definitiva, volia diferenciar les composicions que provenien d'autors catalans o occitans a fi que els estudiosos de la literatura trobadoresca poguessin identificar clarament la procedència geogràfica de les poesies que encara restaven anònimes o dubtoses. En aquest sentit, cal tenir present que Milà va dir al llarg de diverses obres³ que el català i l'occità havien format antigament una unitat lingüística –que anomena a partir de 1857 la “llengua d’oc”⁴– com a resultat de *las estrechas relaciones entre este país [Catalunya] y el mediodía de Francia*. Tanmateix, reconeixia que la varietat catalana de la llengua d'oc era ja antigament *muy marcada* i que *por la vida propia que alcanzó más tarde ha podido considerarse una nueva lengua*⁵. En conclusió, doncs, Milà considerava que la llengua catalana no havia estat originàriament una llengua neollatina sinó una varietat de l'occità que, com el portuguès o el neerlandès, havia acabat deslligant-se de l'antic tronc comú durant l'època medieval com a resultat del tall que representà la derrota de Muret⁶. Per

---

¹ Sobre el sentit exacte del terme *sustitución* en aquesta definició, en parlarem més endavant.

² Vegeu Milà (1861:425).

³ Destaquem, entre altres, la *Ressenya dels antics poetes catalans* (1865), el discurs inaugural dels Jocs Florals (1859), *Orígenes de las lenguas neolatinas* (1857) i la memòria llegida a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona el 1859 *Acerca de los dialectos de la lengua d'Oc, es decir del galo meridional y del catalán*, a banda de l'obra que comentem.

⁴ En aquest ús terminològic fou decisiva la influència de l'*Essai sur l'histoire de la littérature catalane* (1857) de F. R. Cambouliu, el primer estudiós catalanoparlant que demostrà amb arguments històrics l'error que suposava aplicar el terme “llemosí” al català, entre altres fets. Remarquem la necessitat d'endegar un estudi que avaluï l'impacte de les tesis lingüístiques i literàries de Cambouliu en l'obra de Milà.

⁵ Vegeu Milà (1861:425).

⁶ No estem d'acord, doncs, amb la tesi de Mourelle-Lema (1966) segons la qual Milà sempre va considerar el català i l'occità com a llengües diferents. Entre les diverses raons que podem aportar, destaquem les següents: en primer lloc, a diferència del que manté aquest autor, Milà no va fer servir mai el terme “varietat” en el sentit modern de “llengua” sinó en el de “dialecte”, tal com es pot comprovar al llarg de la seva obra; en segon lloc, el rebuig al terme “llemosí”, que Milà manté des de 1857 com a resultat de la lectura de

aquesta raó, les al·lusions concretes a trets dels dialectes catalans en aquesta obra es troben esparses entre les característiques del català i de l'occità que Milà confronta al llarg del capítol esmentat. Com podem pressuposar, les referències a característiques dialectals del català tenen lloc sobretot quan alguna varietat del català se separa del resultat evolutiu més generalitzat en la nostra llengua i s'arreglera amb l'occità, tal com succeeix sovint amb el rossellonès i parlars afins o propers com els de transició al central i l'empordanès⁷. A tall d'exemple, esmentem els comentaris sobre la tercera conjugació *-3era conjugación, en **ir** (no **ire** excepto en Rosellón)[...] El **fazem, fazia** se conserva en algun punto céntrico de Cataluña*⁸-, la desinència de futur *-Un distintivo de todas las conjugaciones es el futuro en **e** por **ai** (**diré** por **dirai**). En algunos puntos intermedios, como Foix, Cerdaña, etc, se halla en **ei** (**direi**)*⁹, la desinència de primera persona dels singular del present d'indicatiu *-El presente en **i**: **ami** ("amo"), que no se halla en el catalán escrito, se conserva en Rosellón y en algunos puntos de Cataluña inmediatos al Pirineo. [...] Es de extrañar que en nuestro campo se use generalmente el presente del haber **ai** (es refereix a la forma **hai** per **he**)*¹⁰-, l'articulació de la vocal provinent de la **o** tancada tònica llatinovulgar *-Debia suceder lo mismo en tolosano, aún cuando la **o** de tan cerrada se acercase a la **u** o se confundiese con aquella (así es en el dia mucho más cerrada*

---

l'Essai sur l'histoire de la littérature catalane de Cambouliu, no implica en absolut un rebuig a les tesis sobre l'antiga unitat lingüística catalanoocitana; en tercer lloc, una lectura atenta d'algunes obres de Milà, a banda de la que comentem (vegeu la nota n. 3), deixa ben clara la seva tesi sobre el fet que el català nasqué formant part d'una unitat lingüística (la *llengua d'oc*, segons Milà) de la qual se'n deslligà posteriorment per causes històriques, culturals i polítiques. És cert que a partir de 1865 Milà no va tornar a dir que el català havia format part de la llengua d'oc, però tampoc ho desmentí.

⁷ Tot i que hi ha una certa tradició d'usar el terme "empordanès" per identificar i localitzar trets lingüístics que es donen en aquesta àrea geogràfica, sovint s'oblida que la majoria de les característiques que s'engloben sota aquesta etiqueta també són usades (a vegades, fins i tot, amb més vitalitat) a altres zones més extenses i veïnes de l'Empordà. En aquest sentit, manca encara per fer un estudi aprofundit del parlar de l'antic bisbat de Girona i la creació d'un terme que pugui ser més adequat ("gironí"?, "nordcentral"?), que el que representa "empordanès". A banda d'això, tampoc no es pot menystenir el fet que moltes persones de fora d'aquestes comarques sovint identifiquen erròniament "Empordà" i (regió/província de) "Girona".

⁸ Milà (1861:427 i 428).

⁹ Milà (1861:428).

¹⁰ Milà (*Op. cit.*).

en el Ampurdán que en los demás puntos de Cataluña, y en el Rosellón es una verdadera *u*)¹¹- així com diverses referències a característiques de *nuestro campo*¹² o *puntos de Cataluña* sense especificar com l'articulació del grup representat per **ix** -*Así en la pronunciación de boix, deixa, suena un poco la i en algunos puntos de Cataluña y en otros no*¹³- o les diferències dialectals en el vocalisme -*en la misma Cataluña observamos que las o y e son más abiertas en un punto que en otro, que aún algunas veces la abierta de un punto es cerrada en otro, que la a y la e, pronunciadas aquí con mucha limpieza, son allí sucias y gangosas*¹⁴- o algunes qüestions de lèxic -*En ciertos puntos se dice pairastre y mairastre (per padrastra i madrastra)*¹⁵-.

Com es pot veure, la majoria de trets que hem esmentat pertanyen a les varietats usades a l'antic Principat de Catalunya, ja que les referències als parlars usats fora del territori esmentat són molt escasses. Així, i pel que fa al valencià, Milà es limita a dir que forma part del grup occidental-meridional que s'estén per la província de *Lérida, parte de la de Tarragona* y [tot] *Valencia* pel fet que aquests parlars conserven *la e y la o* [àtones] *escritas*¹⁶ i que algun dia caldria estudiar la formació de la *subvariedad valenciana*¹⁷. Pel que fa al baleàric, Milà esmenta dues característiques del mallorquí -les vocals neutres tòniques, *que con poca exactitud se llaman mudas en mallorquín*, considerades per Milà com a vocals “mixtes” *mezcla de a y e o bien de o y e*¹⁸, i el fet que el *mallorquín moderno* *escribe para (pare)*¹⁹ - i una de general a tot el dialecte -*el uso de los artículos es y sa (de ipse, ipsa) consignado en mil nombres geográficos y conservada en algún punto de Cataluña y en las Baleares*²⁰-. Anàlogament al valencià, Milà també indica la necessitat d'estudiar la formació del *dialecto baleárico*.

---

¹¹ Milà (1861:432).

¹² Milà es referia habitualment amb aquest terme als parlars de les zones rurals del Principat.

¹³ Milà (1861:431).

¹⁴ Milà (1861:432).

¹⁵ Milà (1861:429).

¹⁶ Milà (1861:433).

¹⁷ Milà (1861:435).

¹⁸ Milà (1861:431).

¹⁹ Milà (1861:433).

²⁰ Milà (1861:435).

Així, doncs, a banda de la classificació binària assenyalada i les referències concretes a diversos trets distintius dels parlars catalans, és clar que Milà tenia el 1861 un coneixement molt més profund de les varietats parlades al Principat que no pas dels dialectes consecutius de fora de Catalunya. Així mateix, cal fer notar la diferent consideració sobre l'entitat del baleàric -definit com a dialecte- i el valencià -definit com a subvarietat-, un fet que no creiem que sigui gratuït i que sembla apuntar cap a la futura divisió tripartida milanesa del 1875 exposada a *Estudios de Lengua Catalana* en què aquest parlar serà considerat un grup diferenciats de l'oriental. Amb tot, cal assenyalar la indefinició de Milà sobre la ubicació exacta d'aquest últim parlar a *De los trovadores en España*. Així, cal fer notar que les Illes Balears no apareixen entre els territoris on Milà situa el català oriental -*las modernas provincias de Gerona y de Barcelona y la de Tarragona hasta el Priorato inclusive*²¹- tot i que el mallorquí és esmentat quan s'explicita la *regla* que explica la conversió de les **a** i **o** àtones en **e** i **u**, respectivament. Si a la indefinició esmentada hi afegim el fet que el baleàric, a diferència del valencià, és catalogat de *dialecto*, podem deduir fàcilment que el 1861 Milà no va definir amb exactitud la posició del baleàric dins els parlars catalans perquè desconeixia bona part de les seves característiques²², tot i que la informació de què disposava en aquell moment devia inclinar-lo a considerar la varietat insular del català com a més propera a l'oriental que no a l'occidental. Un altre fet que reforçaria la nostra tesi sobre el fet que el 1861 Milà no coneixia suficientment les varietats del català parlades fora de l'antic Principat és la manca de referències a l'alguerès, dialecte que, en canvi, sí és esmentat a la seva classificació dialectal del 1875²³.

---

²¹ Milà (1861:432-433).

²² El fet que Milà citi el mallorquí entre els parlars que modifiquen les **o** àtones en **u** i la poca consistència de l'argument que el *mallorquí modern* escriu *para por pare*, a banda de les poques referències concretes a trets del baleàric, són els motius que ens indueixen a pensar-ho.

²³ Sabem a través de l'*Epistolari* (volum I:107, 111 i 116) que Milà conegué les principals característiques de l'alguerès a través de Josep Frank, un professor del *Gimnasi* de l'Alguer, amb qui tingué relació epistolar els anys 1869 i 1870. Poc abans, havia conegut l'existència d'aquest parlar a través de Francesc Martorell i Peña, un arqueòleg català que féu una estada

Així, tal com ja hem avançat, Milà es replantejà posteriorment la divisió binària dels dialectes catalans del 1861 i proposà una nova classificació dialectal del català a *Estudios de lengua catalana* (1875) en tres varietats: oriental, occidental i baleàric. Aquesta obra, en la introducció del qual llegim la proposta tripartida a què fem referència²⁴, està destinat principalment a la descripció del barceloní parlat contemporani a Milà i constitueix el primer estudi científic d'un dialecte català²⁵. A banda del fet que Milà aconseguí establir un quadre ben real del barceloní parlat a finals del segle XIX i de l'interès que representa una descripció feta al nostre país amb el mètode absolutament innovador a l'època de consignar *lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser*²⁶, aquest estudi també aporta alguns exemples dels trets dialectals del *campo*²⁷ que rodeja la ciutat, amb la qual cosa podem saber la vitalitat d'alguns fets lingüístics en el català central no barceloní del XIX. Destaquem, per exemple, comentaris sobre assimilacions –*No hallamos en Barcelona ejemplos de o convertida en e (seria a) [...] como redó de rodó etc., que existe en otros lugares*²⁸–, la pronunciació dels diftongs

---

a Sardenya per investigar els monuments megalítics de l'illa (els *nuraghi*), i Ignasi Pillito, un autor que participà als Jocs Florals de 1864. A l'*Epistolari* (I:106) aquest últim autor descriu l'ús modern i antic del català a Sardenya en una carta adreçada a Milà que data probablement del 1868.

²⁴ El fet que el títol d'aquesta introducció sigui *Catalán contemporáneo. Lenguaje de Barcelona* ha motivat que alguns autors citin l'estudi de Milà que comentem a través d'aquest subtítol i hagin oblidat el títol real: *Estudios de lengua catalana*. En aquesta tesi usarem sempre el títol principal.

²⁵ Sobre la importància d'aquest estudi per a la lingüística catalana vegeu, per exemple, Solà (1991:143).

²⁶ Milà (1875:509). Aprofitem l'ocasió per remarcar l'interès dels *Estudios de lengua catalana* per a l'estudi d'alguns dels canvis lingüístics més recents que han tingut lloc en el barceloní. Així mateix, destaquem la importància sociolingüística d'aquesta descripció pel fet d'estar plantejada a través d'un prisma molt proper a aquesta ciència, tal com demostra aquest fragment: *Por lenguaje de Barcelona entendemos el más usual, especialmente en la clase media, si bien notamos los hábitos populares y vulgares que hasta el presente han llegado á nuestra noticia. Prescindimos de ciertas tendencias castellanizadoras y de algún resabio de cultura literaria que el mayor estudio de la literatura catalana ha introducido últimamente, como también de los arcaísmos conservados en la catequística y las preces* (Milà [1875:511]).

²⁷ Milà ja havia usat aquesta expressió a *De los trovadores en España* amb el mateix significat de “català parlat a les àrees rurals (del Principat)”.

²⁸ Milà (1875:516). Milà partia erròniament de la base que la forma **redó** era una transformació moderna de **rodó**.

UA i UE –*luego* (tomado del castellano, el pueblo del campo dice **lego**)²⁹; No hallamos en Barcelona ejemplos del diptongo **uá** o **ua** convertido en **o** tan común en el campo³⁰-, la iodització –*Así en muchos distritos rurales nuestros, [...], la **ll** se cambia en **y***³¹-, entre altres trets que avui hi estan en recessió³².

La nova proposta de classificació dialectal fou exposada per Milà de la següent manera:

El catalán contemporáneo o hablado és uno, pero ofrece modificaciones secundarias que constituyen tres principales variedades:

1ª Catalán oriental (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer);

2ª Catalán occidental (S.O. y O.: Valencia y una parte de Cataluña);

3ª Catalán balearico.

*-El oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la **e** y la **o** átonas se confunden respectivamente con la **a** y la **u**.*

Com acabem de veure, la diferència principal entre les dues classificacions dialectals de Milà és la consideració del balearic com a part del grup de dialectes orientals (proposta del 1861)³³ o com a varietat dialectal autònoma i diferenciada de l'oriental dins el conjunt de parlars catalans (proposta del 1875). Sorprenentment, a l'hora de justificar aquest canvi de punt de vista, Milà només va definir a *Estudios de lengua catalana* dues de les tres varietats dialectals proposades: l'oriental i l'occidental, bàsicament amb les mateixes característiques que ja havia assenyalat el 1861, i va obviar els trets que definien la tercera varietat, el català balearic, així com les raons que l'havien dut a fer-ne un grup a

---

²⁹ Milà (1875:519).

³⁰ Milà (1875:520).

³¹ Milà (1875:525).

³² No tenim en compte alguns trets que Milà descriu com a habituals a Barcelona i que avui hi són pràcticament absents com, per exemple, la diftongació de la **o**- inicial absoluta -*Todos decimos **Aulòt** y **Aulèsa** a la vez que **Olòt** y **Olèsa***-, la monoftongació del diftong [wə] àton posttònic -*En Barcelona se dice **llénga**, **áiga**, **aiguéra** y no **lléngua**, **áigua**, **aygüéra***- o el reforç de la –**r** final articulada –*Hay tendencia popular a decir **còrt** por **còr** y sobretodo **cárt** por **cár** (lo último es bastante general)*- . Vegeu Milà (1875:517, 518 i 521, respectivament)

³³ Amb tot, i com ja hem assenyalat, és clar que Milà ja considerava el balearic a *De los trovadores en España* com un *dialecto*, a diferència del valencià que només era considerat una *subvariedad*.

part. La manca de justificació de l'entitat del baleàric com a varietat autònoma dins els parlars catalans, les causes de la qual no han estat encara explicades, ha originat que els dialectòlegs del segle XX no hagin tingut gaire en consideració la classificació ternària del 1875 perquè, si s'acceptava, una de les tres varietats quedava sense definir i justificar. Per aquesta raó, la divisió binària de Milà de 1861, la més antiga i clara, ha estat la classificació dialectal de Milà que ha arrelat més en la lingüística catalana i una de les que ha tingut més seguidors³⁴.

Tot i així, Milà va justificar succintament en un obra col·lectiva dirigida per Giovanni Papanti en què participà el mateix 1875, *I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio*³⁵, els motius pels quals va creure necessari fer del baleàric un grup a part de l'oriental. En aquest homenatge, que consistí en el fet que un bon nombre de romanistes europeus adaptaren un conte del Decameró a 704 varietats romàniques, Milà hi aportà dues versions al català³⁶; concretament, una al *Catalano letterario* i una altra al *Catalano orientale (varietà di Barcellona)*. Després de presentar la primera versió, Milà feia una petita introducció a la llengua catalana en què descrivia breument la realitat dialectal de la nostra llengua tot articulant-la al voltant de tres varietats:

Fino álla metà del cinquecento, o al cominciar del seicento, la lingua letteraria era uniforme, o poco meno, in tutte le provincie: in apresso incominciarono a mostrarsi anche nello scritto segni caratteristici dei varj (sic) dialetti. Essi possono dirsi: 1.º OCCIDENTALE (Valenza, S.O. di Catalogna), ch'è piú fedele all'etimologia e alla scrittura nel pronunciare le vocali. -2.º ORIENTALE (Est. di Catalogna,

---

³⁴ El cas més clar és la classificació dialectal de Joan Veny que, de fet, és una ampliació i perfeccionament de la divisió binària milanesa. Tanmateix, al llarg del segle XX s'han proposat altres divisions dialectals que no cal menystenir. Vegeu-ne una síntesi a Veny (1985:31-38) i Colomina (1999:74-69).

³⁵ Vegeu-ne una edició facsímil a Forni Editore, Bologna, 1972.

³⁶ Fem avinent que inicialment Milà havia de fer quatre versions d'aquest conte: una al català literari comú i tres al català parlat (oriental, català occidental i baleàric, respectivament). No tenim constància que Milà preparés una versió al català occidental però sí al baleàric. Per a més informació, vegeu Bernat (2000) i la carta 219 de l'*Epistolari* (II:34-35).

Rossiglione e la sarda Alghero), che confonde la e e la o atone o inaccentuate con la a e con la u. -3.º BALEARICO, che a una fonetica speciale, serba l'articolo es e antiche flessioni verbali.

Com podem llegir, les característiques del baleàric que, segons Milà, en justifiquen la consideració com a grup autònom dins dels parlars catalans en la proposta del 1875 són, per primera volta, tant de tipus morfològic (els articles *salats* i la flexió verbal) com fonètico-fonològics. Malgrat l'avenç que representa aquesta especificació, Milà encara deixa sense precisar quins eren els trets de la *fonetica speciale* del català insular que havien pesat en la seva decisió del 1875 per la qual cosa la classificació tripartida té encara un aspecte bàsic per aclarir: les característiques *especials* de la fonètica baleàrica³⁷. Aquest serà un dels principals aspectes que intentarem esbrinar en aquesta tesi.

---

³⁷ Tot i que tractarem aquesta qüestió més endavant, estem en condicions de poder avançar que els trets fonètics a què Milà fa referència pertanyen al vocalisme del baleàric, especialment a les característiques dels seus sistemes àtons. Amb tot, advertim que cal entendre aquests trets a partir de les peculiars concepcions fonètiques del nostre autor.

2 ALTRES ESTUDIS DE MILÀ DEDICATS TOTALMENT O PARCIALMENT ALS DIALECTES CATALANS

No hem de pensar, tanmateix, que l'aportació de Milà al coneixement dels dialectes catalans es limita a les dues obres comentades anteriorment i a la participació en l'homenatge a Bocaccio, ja que al llarg de l'obra erudita milanesa trobem nombroses referències a les característiques dels parlars catalans, sobretot a partir de 1861, que palesen una excel·lent i progressiva coneixença directa de la nostra realitat dialectal al segle XIX i un clar interès per aplicar la metodologia dels estudis de la dialectologia romànica al català. En aquest sentit, comentarem breument cinc obres més de Milà que destaquen per la seva dedicació a temes relacionats directament o indirectament als dialectes catalans. Ens referim concretament a *La llengua catalana a Sardenya* i *Fonética provenzal: O* (1869), *Un misterio provenzal. Un artículo neolatino* (1870), *Quatre mots sobre ortografia catalana* (1874), *Phonétique catalane: œ* (1876), *Límites de las lenguas románicas* (1877), *Mélanges de langue catalane* (1877) i el *Romancerillo catalán* (1882). D'aquesta última obra, també tindrem en compte els *Preliminares* pòstums que van ser publicats per Menéndez Pelayo.

No tindrem en compte, tanmateix, les escadusseres referències que podem llegir a *Notas sobre primitiva lengua catalana* (1876) i *Principios de literatura general* (1884) perquè no estan directament relacionades amb aspectes dels dialectes moderns de la llengua catalana i per la seva poca rellevància³⁸.

---

³⁸ En el primer d'aquests últims treballs, Milà fa alguna breu referència a aspectes de lingüística històrica catalana relacionades molt llunyanament amb qüestions dialectals modernes. En el segon treball (vegeu Milà [1884:432-433]), destaquem únicament la menció al fet que el mallorquí, segons Milà, té més variació tonal que el català continental.

2.1 *La llengua catalana a Sardenya i Fonética provenzal: O* (1869)

En la primera obra que comentarem en aquest capítol, *La llengua catalana a Sardenya* (1869), Milà descriu les principals raons històriques que expliquen l'ús antic i modern del català a l'illa de Sardenya i dóna a conèixer algunes mostres de literatura algueresa. En aquest sentit, l'article conté dues composicions literàries; específicament, unes cobles intitolades *Narració y poesia de la victoria de Alguer sobre els francesos*, un text anònim que narra la victòria que els algueresos infligiren als francesos l'any 1412, i una poesia de Josep Frank, *Vetlla en lo Camp-Sant sobre la tomba de ma filla*, l'autor que, com el mateix Milà indica, és la seva principal font d'informació sobre l'Alguer³⁹. En conseqüència, Milà és molt poc explícit pel que fa a les característiques de l'alguerès, ja que aquest aspecte queda lluny del propòsit principal de l'article. Tanmateix, podem llegir-hi una breu menció als trets del català alguerès que s'emmarca plenament dins la dialectologia:

*De lo que 's veu de la poesia del honorable senyor Frank y d'altres indicis s' infereix que 'l català que allí 's parla (barrejat, com es natural, ab una mica d' italià) no es lo de Valencia ni lo de Lleyda, sino lo de les nostres parts orientals de Catalunya.*⁴⁰

En aquest sentit, doncs, és clar que Milà ja havia classificat l'alguerès dins el català oriental abans de la classificació ternària del 1875 i que no havia pogut parlar-ne a *De los trovadores en España* perquè no en tenia notícies. Com ja hem dit, Milà no conegué l'existència de l'alguerès fins la participació de Pillito⁴¹ als

---

³⁹ Milà conegué aquest intel·lectual a través de Francesc Martorell i Peña, un arqueòleg català interessat en els monuments megalítics de la Mediterrània occidental com els *talaiots* i els *nuraghi*. Milà també esmenta en aquest article Ignasi Pillito (o Pillitu) i fa referència a un fragment de la *Crusca provenzale* de Bastero que descriu l'ús del català a Sardenya a principis del segle XVIII.

⁴⁰ Milà (1869:149).

⁴¹ La seva participació consistí en una memòria històrica sobre el *Consolat de Mar* que basà en els documents catalans conservats a l'arxiu de Càller. A l'*Epistolari* (I:106) es

Jocs Florals del 1864 i fins la relació epistolar amb Josep Frank (1869-70) no tingué una informació directa de la realitat del català a Sardenya.

Malgrat les poques dades lingüístiques de l'article, Milà tenia més notícies sobre trets de l'alguerès, ja que Frank les hi havia proporcionades per carta. Amb tot, el caràcter fragmentari d'aquesta informació degué desaconsellar la seva inclusió en aquest article. Tanmateix, paga la pena esmentar-la per l'interès que representa per a tots els estudiosos del català parlat a l'illa. Específicament la informació que assenyalarem tot seguit es pot llegir en dues cartes que Frank adreçà a Milà el 28 de març i el 14 de maig de 1869⁴², respectivament. L'última carta esmentada, però, només conté una breu menció a lèxic específic de l'alguerès⁴³. Vegem, doncs, la informació dialectal de la primera carta de Frank:

*2º Lengua. En lo infinitiu, parlant diem **amà, diura** (y no **dir**) –lus antichs dievan **dí, coneixer, suplí, vení, patí**. Cuant però encontra una vocal, al lora pronunciem'l **r**. **No na vull saber arrés, amar a Déu, suplir una altra;** y'l pòpul talvolta pronuncia **suplí un altra**. Adverteixi que los infinitius plans, és a saber, que tenan l'accent sobre la penúltima síl·laba, tots sa pronuncian am la **r**: **conèixer, parèixer, etc.** Lus truncats sens **r** (**amà, deixà, bruixà, cremà**) encuntrant vocal sa pronuncia : **cremar a foc ardent, bruixar a foc lentu;** ma'l **r** és tan dolsa i rodona! La **i** de **vaig, bruix, pareix, deix, etc.** Non sa fa més entendra, y és mester conèixer l'ortographia antiga per saber escriura tals paraulas. Los altrus, com **veura, caura, rebra, treura** (lo **traure** actual de vosaltras), los pronunciam com són escrits. Los presents de'ls verbos **yo dong,***

---

conserva una carta de Pillito en italià, probablement del 1868, on es fa palès que Milà li havia demanat informació sobre l'extensió i vitalitat del català parlat a Sardenya (sembla deduir-se'n que Milà creia que encara s'usava a ciutats com Càller) i cançons populars en català.

⁴² Vegeu l'*Epistolari* (I:107 i 111). La primera carta és datada erròniament a l'*Epistolari* el 18 de març. L'original conservat entre els papers personals de Milà de la Bibiloteca Menéndez y Pelayo, però, confirma la data real.

⁴³ Adverteixi que **agotar** y **desgotar** són termes que empleem encara : **agotar l'aygua d'una barca** (Carta n. 75 de l'*Epistolari*, datada el maig de 1869).

*estim, vaig, preng, teng, enceng, crem, rob, cog (de coura),
pronunciem yo donch, estim, vatx, prenx, etc. (...)*⁴⁴

En conclusió, Milà identificà ben aviat l'alguerès com a varietat oriental del català⁴⁵ després que en tingué coneixença directa a partir de 1869, principalment a través de Josep Frank, i que l'origen de l'article que acabem de comentar fou la voluntat de donar a conèixer una part de la informació que li havia estat aportada per l'erudit alguerès. No ens consta, però, que la relació epistolar entre Milà i Frank durés més enllà de 1870, entre altres raons, perquè la mala lletra de Milà era un obstacle per a Frank⁴⁶. Amb tot, i tal com remarca Bover (1981:416), després del contacte entre ambdós intel·lectuals, Frank esdevingué un dels principals impulsors del renaixement literari alguerès i de la represa de les relacions amb Catalunya de manera que Eduard Toda, el gran divulgador de l'Alguer, escriví el 1868:

*He trobat en en Frank lo primer colaborador pera una obra de revelació de la Sardenya catalana, y'l tinch com ferma esperansa de renaixement literari de nostra llengua, en sa terra*⁴⁷.

La segona obra que comentarem seguidament, ***Fonética provenzal: O***, és una ressenya de Milà sobre un treball de Paul Meyer en què el filòleg francès sistematitzava els orígens de la /o/ en el provençal clàssic y su correspondencia en los dialectos modernos, tant si era tònica com àtona. Després de lloar els mèrits de Meyer com a filòleg *puro* i com a provençalista, Milà aprofitava aquest article per refermar algunes de les teories que havia exposat a ***De los trovadores en España*** i donava nous arguments a favor de la tesi de Meyer tot aportant dades dels parlars catalans que eren paral·leles a les occitanes i que el filòleg

---

⁴⁴ Carta n. 73 de l'***Epistolari***, datada el març de 1869.

⁴⁵ La transformació d'algunes **ee** i **oo** àtones en **a** i **u**, que Frank plasmava ocasionalment en els seus escrits (per exemple, *pronta, ta vulgué, altru cant*), degueren ser els trets que permeteren Milà d'adscriure ràpidament l'alguerès als dialectes orientals del català.

⁴⁶ Vegeu, a tall d'exemple, aquest fragment de la primera carta de Frank que hem citat: *permitima que li digui, ama confiança, d'ésser un altra vegada més clar en l'escritura, aguent durat massa treball en destxifrar la lletra de vustè.*

⁴⁷ ***La poesia catalana a Sardenya***, citat per Bover (1981:416).

francès no havia pogut tenir en compte a causa del seu coneixement parcial del català. Així mateix, les dades dialectals aportades per Milà comportaven, de manera indirecta, matisar alguns punts de les recerques de Meyer.

Pel que fa al primer aspecte, Milà creia que un dels casos citats per Meyer constituïa *una coincidència parcial del provençal moderno con la regla del catalán hablado oriental que hace ya tiempo expusimos*⁴⁸, es decir, la de que la **e** y la **o** átonas se convierten respectivamente en **a** y **u**, ó sea (para evitar el menor pretexto de duda) se pronuncian como si estuvieran escritas **a** ó **u**⁴⁹. És clar que amb aquesta referència Milà pretenia refermar-se en les seves conviccions sobre la reducció vocàlica en els sistemes àtons del català oriental, una tesi que havia aixecat més escepticisme i indiferència que adhesions entre els lletraferits de la Renaixença. Per això, quan Milà llegí que Meyer descrivia una llei segons la qual la [o] pretònica de l'occità clàssic esdevenia [u] -específicament *ou* (*nuestra u*)-, en els dialectes moderns (citava el pas de **joglar** a **jouglà**), hi veié un suport prestigiós i neutral per a les seves idees, ja que aquest canvi es donava en una llengua molt afí al català⁵⁰ i també en una etapa moderna.

Pel que fa al segon aspecte, Milà matisava l'afirmació de Meyer segons la qual el català, a diferència del provençal modern, havia conservat la **o** del *provençal clàssic*⁵¹. Milà donava la raó a Meyer parcialment, ja que aquest últim autor no havia tingut en compte la diversitat dialectal del català, especialment dels parlars orientals septentrionals. En aquest sentit, Milà afirmava el següent:

---

⁴⁸ Evidentment, es referia a *De los trovadores en España* (1861). En una nota a peu de pàgina, Milà, fins i tot, manifestava que estava decidit a donar *nuevas pruebas y explicaciones de esta regla con otros estudios sobre los sonidos y las formas catalanas*. És possible que aquest projecte es materialitzés en els *Estudios de lengua catalana* del 1875. Vegeu Milà (1869:401)

⁴⁹ Milà (1869:401).

⁵⁰ Remarquem que Milà descriu l'occità com a *hermana melliza del catalán i lengua madre*. Al nostre entendre, aquestes qualificacions deixen clar, com ja hem exposat anteriorment, que Milà sempre va considerar que la relació entre l'occità i el català havia estat antigament molt profunda i de caràcter genètic. Recordem que a *De los trovadores en España* (1861) encara definia la nostra llengua com a *variedad catalana de la lengua de oc*.

⁵¹ No sabem si aquesta denominació és de Milà o de Meyer. En tot cas, denota, implícitament, una concepció de les relacions lingüístiques catalanooccitanes afí a la que hem comentat en la nota anterior.

Así sucede, en efecto, en el catalán escrito y en el occidental hablado, pero en el oriental hablado, a más de lo que hemos dicho de la o átona, la o tónica, á lo menos en muchos casos, tirando hacia el NE., se va haciendo muy cerrada, y en el Rosellón se convierte en una verdadera u. (Milà [1869:402])

Milà, que ja havia descrit aquesta característica del rossellonès i l'empordanès a *De los trovadores en España*⁵², tornava a demostrar una vegada més la importància de tenir en compte les varietats parlades d'una llengua a l'hora d'estudiar-ne les etapes pretèrites. Així mateix, Milà aconseguia, a partir d'un coneixement profund dels dialectes septentrionals del català, dibuixar la isoglossa d'un canvi lingüístic modern que havia penetrat més enllà de la llengua romànica en què s'havia originat. Per aquest motiu, aquest breu article pot ser considerat, sense cap mena de dubte, com un dels primers treballs de dialectologia romànica al nostre país.

---

⁵² Vegeu el capítol 1.

2.2 *Un misterio provenzal. Un artículo neolatino (1870)*

Tot i que aquest article és principalment una ressenya del misteri medieval de Santa Agnès, editat i comentat pel provençalista alemany Karl Barstch, Milà reconeix, després de comentar-ne els aspectes literaris, que *lo que mayormente nos ha llamado la atención en el drama provenzal es una minucia de lenguaje: el uso (no general) del artículo ce, ze por le; ci, si por li (nominativo), so por lo, sa por la (régimen)*. Malgrat els dubtes de Bartsch, que considerava aquestes partícules errors del copista, Milà assenyala encertadament que es tracta de formes derivades d'**ipse** i una prova, per tant, de l'existència a una part de la Romània d'un article romànic diferent dels descendents d'**ille**, el pronom que ha estat la base de la majoria dels articles neollatins. A partir d'aquí, Milà passa a comentar l'abast antic i modern dels derivats d'**ipse** entre les llengües romàniques⁵³ fet que el duu a parlar, inevitablement, dels articles *salats* del català, tant pel que fa a la seva evolució històrica com a la repartició geogràfica i la consideració sociolingüística que presentaven al segle passat.

Així, pel que fa a la diacronia dels articles esmentats, Milà fa palès que en coneixia perfectament l'ús antic *-si no todos, la mayor parte de los documentos latino-barbaros de Cataluña usan el ipse en vez del ille-* i el gran abast que havien tingut en l'època preliterària *-Este artículo reinó sin duda en Cataluña o gran part de ella según demuestran innumerable apellidos (Desvall, Despujol, etc.) y denominaciones geográficas (sólo en el Panadés Sa-Roca, Sas-Garrigas, Sa-Devesa, etc.)-*. Igualment, Milà també era conscient que l'article derivat d'**ipse** *se conserva viviente en nuestros días, pero llegará sin duda a ser vencido por su rival más afortunado*. La causa era,

---

⁵³ A banda del provençal i el català, Milà també parla del sard. Pel que fa a aquesta última llengua, Milà es basa en la *Gramática sarda é italiana de su saçerdotu G. Rossi* i en un article del baró Reinsberg Düringsfeld. A banda d'aquestes obres, Milà també diu haver consultat altres articles sobre documentació antiga sarda. En l'article que comentem, Milà demostra conèixer les principals varietats dialectals del sard (cita el logudorès i el dialecte meridional o campidanès) i els principals trets que caracteritzen aquesta llengua com, per exemple, les formes dels articles i pronoms derivats d'**ipse** i la formació del plural.

segons el seu parer, el fet que *ha ido perdiendo terreno (...) pues no sólo las lenguas oficiales tienden á absorber las provinciales, sino que las formas de éstas que se consideran más cultas ó más señoras van substituyéndose á las que distinguían el habla de los diferentes distritos.*

Malgrat la baixa consideració social que n'ha anat minvant l'ús, Milà consigna que els articles *salats* es conservaven encara en el català de Mallorca⁵⁴ i a una petita part del Principat. Pel que fa al primer parlar, Milà cita com a formes de l'article mallorquí **es, sa, so, sos** i **sas** i demostra saber que aquestes formes són substituïdes en alguns casos per l'article literari a causa de la *influencia del catalán culto ó literario*. L'absència de la forma **ets** i la manca d'especificació dels contextos en què apareixen **so/sos** i els articles literaris⁵⁵ són, al nostre entendre, una bona mostra del fet que Milà, en el moment de redactar l'article que comentem, només coneixia el mallorquí superficialment i per via literària. Així mateix, la no citació del menorquí i l'eivissenc, els dos altres parlars *salats* per excel·lència amb el mallorquí, és una dada que reforçaria la manca de coneixement directe del baleàric per part de Milà, una absència que, com veurem més endavant, va suplir en els anys posteriors a 1870.

Més interessant des del punt de vista històric i dialectal és la descripció dels indrets del Principat que usaven al segle passat els articles derivats d'**ipse**. En aquest sentit, Milà no només parla de les *poblaciones de la Costa de Levante*, on encara avui s'hi mantenen desigualment⁵⁶, sinó també d'una localitat de

---

⁵⁴ No sabem si l'absència del menorquí i l'eivissenc és motivada pel fet que Milà desconeixia encara les característiques d'aquests dos últims parlars o a l'ús de "Mallorca" en un sentit generalista i sinònim de "Illes Balears".

⁵⁵ Recordem que les formes **so/sos** només apareixen en mallorquí davant de la preposició **amb** i que en la resta de contextos l'article masculí plural és **ets** o **es**. Pel que fa a l'ús dels articles literaris en el mallorquí col·loquial, vegeu una sistematització dels casos en què apareix a Veny (1983:85).

⁵⁶ La costa de Llevant correspon, a grans trets, a la zona avui coneguda pel sobrenom de *Costa Brava*. Des del punt de vista geolingüístic, l'àrea del subdialecte *salat* s'estén pels pobles costaners compresos entre Blanes i Begur, amb la inclusió, més al nord, de

l'interior del Principat que ja no l'usa en l'actualitat: *Su uso se ha conservado ó se conservaba hace poco en un barrio de Olot*. La citació de Milà no només és interessant pel fet de consignar que l'àrea dels articles *salats* s'estenia a Catalunya fa poc més d'un segle a zones més extenses que en els nostres dies, sinó també perquè ens està descrivint una situació terminal, tant des del punt de vista cronològic (tot i el dubte, sap que a Olot se'n conserva la memòria) com geogràfic i social (limitat només a un barri, habitat amb tota probabilitat per classes populars). La dada de Milà, doncs, ens permet certificar l'extinció dels articles derivats d'**ipse** a l'interior del Principat en una data relativament recent, probablement a mitjans del segle XIX.

Un altre punt d'interès de l'article de Milà són les breus referències a la consideració sociolingüística que els habitants dels pobles de la Costa de Llevant atorgaven a l'ús de l'article *salat*, una qüestió directament enllaçada amb les causes que expliquen el retrocés de les formes esmentades al Principat:

*Donde algunos padres riñen á las niñas que **salan** (...) y donde con motivo de la poética procesión en barcas de Santa Cristina de Aro se moteja á los marineros que usan la grosera expresión "amorra sa reliquia".*

D'aquesta breu referència en podem extreure dues conclusions ben significatives. Per una banda, usar els articles *salats* no es considerava propi de les senyores (per això els pares censuren les nenes) i, per extensió, de tota aquella persona que aspirés a ser distingida des del punt de vista social; en segon lloc, es constata que un dels grups socials de la zona esmentada que millor en mantenia l'ús eren els pescadors i mariners. No és estrany, doncs, que el subdialecte *salat* hagi entrat al segle XX en una fase de decadència progressiva, no només per la pressió adversa dels models de comportament sociolingüístic que, com hem vist, és molt antiga (especialment entre les

---

Cadaqués. Aquesta darrera localitat, a causa de l'aïllament geogràfic, és l'única que conserva actualment l'ús generalitzat de l'article *salat* entre els seus habitants.

dones), sinó també pel fet que el grup humà que millor conservava els articles estigui avui en vies de desaparició a causa dels intensos canvis socioeconòmics que han afectat la zona en la segona meitat del nostre segle⁵⁷.

En conclusió, Milà demostra en aquest article amb unes dades breus però significatives que era un agut observador de la llengua parlada arreu del Principat i de les consideracions socials a l'entorn de determinades formes lingüístiques. Així mateix, els comentaris de Milà sobre l'extensió geogràfica i la valoració social dels articles *salats* a la segona meitat del XIX ens permeten traçar amb més exactitud la història del retrocés d'unes formes tan antigues com menysvalorades en la nostra llengua, en particular, i la Romània, en general.

---

⁵⁷ Això també explica que els articles *salats* siguin considerats actualment a la Costa de Llevant com un tret identificatori dels pescadors vells (més dels homes que no de les seves dones). Fins i tot, els habitants masculins de la zona, amb un cert regust folklòric, l'empren ocasionalment quan volen remarcar l'autoctonia davant dels estranys. Amb tot, la vitalitat actual dels articles derivats d'**ipse** en aquesta zona –sempre baixa i pràcticament absent de les generacions joves, excepte a Cadaqués– varia molt de poble a poble.

2.3 Quatre mots sobre ortografia catalana (1874)

Aquest article, que té com a objectiu principal exposar les idees particulars de Milà a l'entorn de la codificació ortogràfica de la llengua, està, tanmateix, directament relacionat amb la realitat dialectal del català perquè el nostre autor hi fa l'agosarada proposta d'admetre dos tipus de llengua literària: una de basada en la llengua parlada moderna i una altra, en la tradició escrita culta. Segons Milà, el darrer model de llengua, que anomena *literaria general (y si no 's vol dir catalana no 's diga de cap manera llemosina sino catalano-valentino-baleàrica)*, es fonamentaria en la depuració i adaptació del català culte usat a finals del segle XV i començaments del XVI, mentre que el primer, que anomena simplement *particular y variable*, es destinaria a la representació dels *dialectes diferents abont sense portar les coses massa enllà, se representás lo modo de parlar de cada encontrada, com ja s' está prop de ferho en certs escrits cómichs y s' podria fer en obres series de un temperament molt especial á un determinat territori*⁵⁸. Val la pena assenyalar que aquesta proposta és el primer intent que coneixem de conciliar els dos models literaris usats en català durant bona part del XIX: el del **català acadèmic**, emprat pels autors aplegats al voltant dels Jocs Florals, i l'anomenat **català que ara es parla**, dels escriptors que, com Serafí Pitarra, destinaven la seva obra a un públic eminentment popular. Aquesta original i eclèctica proposta de superació dels dos models esmentats es fonamentava en dos grans principis de Milà; en primer lloc, la idea que *quant se tracta de formar una ortografía nova en tot ó part, que no sia purament fonética, més que més si no 's té una sola mena de parlar que servesca de patró, per forsa s' hi ha de ficar quelcom de convencional que no' s pot mirar com article de fe*⁵⁹ i, en segon lloc, la convicció que *qualsevol sia lo sistema ortográfich que s' accepte, á ell se deu acomodar la pronunciació, llegint per exemple en Ausias March assenyaldes y no assenyaladas, en López Soler astre benigne y no astra*

---

⁵⁸ Vegeu Milà (1874:168) [citem la reedició feta per Gustau Gili Editor a **Obres catalanes d'En Manuel Milà y Fontanals** (1908), pàgs. 160-168].

⁵⁹ Milà (1874:160).

*benigna, en Aribau serras y no serres, llavors y no llavós*⁶⁰. Milà, però, era conscient que les seves idees no acabarien de complaure ningú i fins i tot reconeixia que en matèria d'ortografia *som un poch tebis é indiferents*. Tanmateix, manifestava que ja feia massa temps que havia anat posposant l'exposició pública de les seves idees a l'entorn de la codificació ortogràfica i que tenia l'obligació moral de fer-ho. En aquest sentit, no podem oblidar que moltes persones havien cercat en Milà un suport per a les respectives postures ortogràfiques, ja que la diversitat d'opinions a l'entorn d'aquesta qüestió fou una font constant de polèmica entre els homes de la Renaixença.

Abans d'exposar la seva idea sobre la necessitat d'admetre i conciliar dos sistemes gràfics diferents, Milà, molt intel·ligentment, fa un breu repàs pels principals punts de divergència entre les posicions enfrontades (la dels que defensaven els plurals femenins en **-as** o, segons Milà, l'*"ortografia moderna"* i la dels partidaris dels plurals en **-es** que es basaven en l'ortografia antiga *dels temps en que nostra llengua tenia plena vida pública y privada*) amb la intenció de mostrar els punts febles d'ambdues postures i les raons per les quals cap dels dos sistemes el convenia plenament. En aquest sentit, un dels principals arguments de Milà per justificar les seves idees és la diversitat dialectal del català (sobretot la fonètica), ja que cap dels dos posicionaments esmentats la tenia suficientment en compte. Milà, doncs, a banda de demostrar una excel·lent coneixença de la realitat del català parlat arreu del domini, assenyalava indirectament un dels principals problemes dels qui intentaven codificar la nostra llengua: la seva poca competència en matèria lingüística, sobretot pel que fa referència al coneixement de les parles vives del català.

Així, com a exemple de les diverses característiques dialectals que, segons Milà, valdria la pena representar en la llengua literària, principalment en la

---

⁶⁰ Milà (1874:166) també exposava aquest últim principi d'una manera més pràctica: *"Lo poeta que vulga que una consonant, un assonant ó molts assonants se formen seguint la seva propia pronunciació vulgar y no la mes literaria ó la mes clàssica, que ho mostre en la ortografia"*. Aquesta premissa, a més, justificaria la tesi sobre la conservació de la pronunciació clàssica del català fins al segle XIX en determinats àmbits tal com l'ha exposada Rossich (1995).

basada en el català col·loquial, proposava respectar la diferència en la realització de la [e] àtona en els dialectes orientals i occidentals (sobre tot pel que fa a la qüestió dels plurals femenins en **-as** o **-es**)⁶¹, la no pronunciació a bona part del domini de la [j] davant de fricativa palatal sorda (cas de **ba[jj]/ba[ʃ]**)⁶² o la pèrdua de la vibrant [r] a fi de mot, especialment en els infinitius, en les zones en què tingués lloc. També proposava limitar l'ús de l'accent –tant en homònims com en la indicació de l'obertura o tancament de les vocals tòniques- i restringir les elisions gràfiques, tot i que en aquest punt es mostrava escèptic a l'hora de trobar un sistema gràfic vàlid per a la representació general d'aquest fenomen a causa de la gran diversitat dialectal de pronunciació que existeix en català *tan bon punt nos separam de la comuna*. En conclusió, Milà aprofitava els seus coneixements sobre la realitat moderna i antiga de la llengua per marcar distàncies sobre una qüestió que, en el fons, segurament l'incomodava com a científic⁶³. Així mateix, no podem oblidar que tot just un any després d'aquest article Milà publicà els *Estudios de lengua catalana* on, d'alguna manera, tornava a demostrar de manera pràctica la necessitat d'endegar estudis sobre la llengua que poguessin servir de base per a una bona codificació lingüística⁶⁴.

---

⁶¹ Milà tenia ben clar, a diferència d'altres personatges com Bofarull, que la grafia dels plurals en **-es** no només era la dels textos antics sinó també la que *correspon a una gran part del territori de la mateixa llengua, abont se pronuncian ab mes puresa les vocals, es á dir, á tot lo regne de Valencia y á la que 's diu ara provincia de Lleyda y un bon tros de la de Tarragona* (Milà [1874:163]). Així mateix, rebutjava les crítiques sobre el caràcter irregular i efeminat de la grafia **-es** que mantenien els partidaris de la grafia **-as**.

⁶² Milà relacionava aquest punt amb la qüestió de la grafia **-ig** de mots com **boig** o **puig**, que considerava *molt arbitraria y antifonética* pel fet que el so d'aquest dígraf havia esdevingut *tx* i en algunes parts *itx* o *its*. A través d'aquesta opinió cal deduir que Milà s'havia fet una idea inexacta sobre la pronunciació real del dígraf esmentat en èpoques passades.

⁶³ Tot i així, la postura de Milà sobre la llengua literària era més propera a la de Marià Aguiló que no a la de Bofarull, malgrat que mantenia alguns punts de vista no coincidents amb l'autor mallorquí. Per a més informació sobre les idees de Milà a l'entorn de la llengua literària, vegeu Segarra (1985 b:195-198).

⁶⁴ En aquest sentit, val la pena reproduir aquest fragment de l'article que comentem: *Havem parlat tan sols de ortografia y pronunciació. Altres coses hi ha que demanen mes estudi, al menys per part nostra. Parlarem de una que es molt clara (...). Es l'us del **llur***. (Milà [1874:167]).

2.4 *Phonétique catalane: œ* (1876)

Milà exposà en aquest article una de les seves teories més originals a l'entorn de l'evolució del vocalisme tònic català, tot fonamentant-se en la realitat dialectal del català insular. Així, després de presentar breument part del sistema vocàlic palatal del baleàric -*La variété baléarique de la langue catalane possède quatre e: e inaccentué, nommé muet; e accentué, ouvert; e accentué, fermé; e accentué, nommé aussi muet (une muet accentué!)-*, Milà passa a descriure la naturalesa fònica de la neutra tònica [ə], vocal que defineix primer com a *muet accentué* i després com un *diphthongue simultanée* compost de **o** i **e** pertanyent a la *famille de l'eu français et de l'ö allemand*. Milà també afegia que *sans doute par un effet de localité* la vocal podia arribar a ser pronunciada en baleàric com una simple **o**⁶⁵. Milà insistia, doncs, en la seva concepció a l'entorn del caràcter mixt o doble de la vocal esmentada, idea que ja havia exposat a *De los trovadores en España*⁶⁶, la *Ressenya històrica y crítica dels antichs poetes catalans*⁶⁷ i *Estudios de lengua catalana*⁶⁸, idea que ara tornava a reprendre d'una manera molt més precisa tot relacionant-la amb aspectes de la diacronia del català⁶⁹.

---

⁶⁵ La vocal neutra tònica tendeix a esdevenir [o] per labialització en els contextos en què és precedida per una consonant labial i/o seguida per una [w].

⁶⁶ IV. *Vocales mixtas, como las que se llaman diptongos en francés: oe, eu, etc., a las que con poca exactitud se llaman mudas en mallorquín y son en éste mezcla de a y e o bien de o y e.* (Milà [1861:431]).

⁶⁷ *Moltes rellíquies del antich parlar perdudes en Catalunya s'han mantingut en los altres dialectes, (...), com les vocals mixtes ó diptongació en lo mallorquí.* (Milà [1865:8]).

⁶⁸ *Esta última denominación ("muda") se ha aplicado impropriamente a la e convertida en a (más ó menos impura) en el lenguaje que ahora estudiamos, y a la e escrita mallorquina en casos en que corresponde á la vocal doble ó diptongo simultáneo œ.* (Milà [1875:514]).

⁶⁹ A banda de les obres citades, Milà també comunicà per carta la seva concepció de la neutra tònica a estudiosos com Alfred Morel-Fatio -*Fou per feu no es un hecho aislado. Hay otros ejemplos de equivalencia de o y e, especialmente de ou y eu, y creo que deben explicarse por el diptongo simulatáneo oe (ö), conservado en Mallorca-* i Adolf Mussafia -*ou, eu. Creo que había consonancia perfecta, y que la diferente escritura fue efecto del diptongo oe, ö (que indico en mis estudios sobre la lengua catalana, como conservado todavía en Mallorca).* Vegeu l'*Epistolari* (II:92 i 96).

A banda d'exposar les seves concepcions fonètiques sobre el so citat, Milà arribava a la conclusió que la tònica esmentada era un arcaisme de la llengua antiga conservat a les Balears, ja que, segons el seu parer, exemples com **boure** o **vore** (formes que, segons Milà, eren igual d'antigues que les originàries **beure** i **veure**) eren restes de l'antiga neutra tònica que s'explicaven, com en mallorquí modern, per la tendència de la neutra tònica a esdevenir [o] en determinats contextos. El fet que aquests casos de transformació es donessin arreu del domini i l'antiguitat de les formes modificades eren, segons Milà, les millors proves de l'existència de la tònica esmentada a tot el català continental antic.

A partir de la naturalesa mixta de la *muette accentuée*, Milà bastia una hipòtesi a fi d'explicar el problema que representava el pas de la tònica dels mots **crou** i **vou**, provinent d'una ['o] llatinovulgar, a **creu** i **veu**, respectivament⁷⁰. Segons Milà, la solució era el fet que calia pressuposar una antiga pronunciació *[krœw] i *[vœw] de **crou** i **vou** (amb una vocal mixta o diftong simultani, en definitiva) que, com els altres casos de *[œ], hauria esdevingut posteriorment [ɛ] o [e] a la major part del territori, excepte en mallorquí. Aquesta teoria, com veurem més endavant⁷¹, va ser criticada per Alart a la mateixa *Revue des langues romanes* on Milà havia publicat l'article que comentem. Tanmateix, la debilitat dels arguments emprats per Alart (aquest autor mantenia que les substitucions de e per o tòniques i viceversa en català antic eren errors del copista o males interpretacions d'alguns editors) van refermar Milà en la convicció que havia trobat la solució definitiva a un problema de la diacronia de la nostra llengua gràcies al mallorquí.

En definitiva, *Phonétique catalane: OE* no és només un dels articles més interessants per saber els coneixements de Milà sobre el vocalisme baleàric

---

⁷⁰ El mot **deu** "*source*", que segons Diez provenia de DUCTIO, era considerat per Milà com un probable cas anàleg als dos mots citats.

⁷¹ Vegeu els comentaris que farem més endavant a *Mélanges de langue catalane* (1877).

sinó també per esbrinar les seves idees a l'entorn de la naturalesa fonètica de determinats sons que en són característics.

2.5 *Límites de las lenguas románicas i Mélanges de langue catalane* (1877)

En la primera de les obres que comentarem en aquest capítol, *Límites de las lenguas románicas*, Milà, després del ressò ocasionat pels estudis iniciats a la frontera francooccitana per Charles de Tourtoulon i Octavien Bringuier⁷², es plantejava esbrinar si en el cas del català i el castellà-aragonès, pertanyents a la mateixa família lingüística, *¿se pasa repentinamente de una á otra, ó bien hay una transición graduada debida a la fusión de las dos lenguas?* Milà, en definitiva, volia contribuir a l'aclariment d'un tema que havia generat una certa polèmica entre els romanistes i al qual la naixent dialectologia va dirigir part dels primers estudis⁷³: la naturalesa de les varietats frontereres entre dues llengües afins.

En el cas català, Milà arribava a la conclusió que en les comarques catalanoparlants del sud del País Valencià properes a Múrcia⁷⁴ i de bona part dels pobles de la província de Lleida limítrofs amb l'Aragó no hi havia varietats mixtes catalanocastellanes sinó un castellà sense pràcticament catalanismes⁷⁵ i un català amb una presència de castellanismes molt més baixa del que presentaven grans ciutats com València⁷⁶ o Barcelona, per la qual cosa deduïa que *la cantidad de elementos forasteros* [en aquestes varietats frontereres] *no es proporcional á la vecindad, sinó á lo que se califica de mayor o menor cultura ó*

---

⁷² *Étude sur le limite géographique de la langue d'oc et de la langue d'oïl* (1876).

⁷³ No oblidem que els estudis més destacats d'un dels iniciadors de la dialectologia romànica, G. I. Ascoli, van anar adreçats a esbrinar la naturalesa de dues varietats frontereres fins aquell moment menystingudes: el retoromànic i el francoprovençal. Milà, precisament, va formar part del jurat de la *Société pour l'étude des langues romanes* que va premiar Ascoli el 1875 per l'estudi d'aquest últim parlar.

⁷⁴ Per a més informació sobre les recerques de Milà en la frontera meridional del català, vegeu Bernat (1999).

⁷⁵ En destaca només els mots *piñuelo* i *revoltón* i, possiblement, la tendència a tancar algunes oo àtones en u, tot i que recorda que aquest tret no es dona a tot el català sinó només al nord-est de Catalunya. Vegeu Milà (1877:534)

⁷⁶ A tall d'exemple, Milà citava la diferència entre la fonètica de les ciutats de València i Alacant, ja que en la primera *se pronuncia la j mas aproximada a la ch* [...] *y es desconocida la s suave ó arrastrada que se conserva en la provincia y ciudad de Alicante*. Vegeu Milà (1877:533).

*adelanto*⁷⁷. Cal destacar, així mateix, l'interès de Milà per descriure alguns trets del castellà parlat a la ratlla de la frontera lingüística com el de les localitats d'Asp i Montfort, d'on destaca el *seseo* i alguns mots com *agora*, *pare* i *mare*.

En relació al català i a l'aragonès de la Ribagorça, Milà hi observava el fet invers: l'existència d'un català lliure d'aragonesismes i d'un aragonès influït pel català. Amb tot, Milà reconeixia que bona part dels suposats catalanismes de l'aragonès que citava⁷⁸ podien ser explicats perfectament com a autoctonismes o com a arcaïsmes i que el pas d'una llengua a l'altra no era gradual sinó clar.

Milà també es plantejava la necessitat d'esbrinar la realitat de la frontera catalanooccitana, encara que opinava que s'hi trobarien resultats com els comentats al sud valencià; fins i tot, insinuava la possibilitat de fer el mateix estudi en els límits interns dels dialectes catalans, concretament en el pas de la varietat oriental a l'occidental, ja que havia observat el fet que determinades característiques apareixien sobtadament d'un poble a l'altre mentre que d'altres ho feien gradualment. Com a exemple d'aquestes zones de transició, Milà citava una isoglossa que li era ben coneguda, perquè es donava al Penedès, la seva comarca d'origen: la línia que separava la zona betacista (exemplificada per Vilafranca del Penedès) de la que distingia encara al segle passat entre l'oclusiva bilabial i la fricativa labiodental sonores (representada pel Vendrell)⁷⁹.

---

⁷⁷ Com acabem de llegir, aquest article és de gran interès per a la sociolingüística catalana, ja que Milà hi exposa la situació del català a Alacant durant el segle passat i la seva concepció sobre els processos de substitució lingüística, idees que destaquen per la seva modernitat. Per a més informació, vegeu Bernat (1999).

⁷⁸ Milà esmentava les següents característiques com a possibles catalanismes de l'aragonès: 1.º, *muchas palabras, especialmente de las que designan objetos usuales*; 2.º, *la articulación linguo-dental xa, xe, etc.*; 3.º, *el adverbio relativo en ó ne (m'en torno, cómene por comerne)*; 4.º, *el artículo lo por el, y puede en cierta manera añadirse la terminación au (almorzau por almorzado)*. Vegeu Milà (1877:535)

⁷⁹ Cal recordar que ambdues localitats són actualment betacistes per la qual cosa la pèrdua de la distinció esmentada al Vendrell és recent. Alcover (1908), per exemple, encara la va poder detectar a principis del nostre segle.

Així mateix, Milà aprofitava la succinta menció als límits interns de les varietats dialectals en català per tornar a exposar en aquest article una classificació dels parlars catalans. Tot i que coincideix essencialment amb la seva proposta del 1875, paga la pena comentar-la pels conceptes implícits que conté. En aquest sentit, Milà, basant-se en la realització del vocalisme, distingia dues varietats en *el territorio continental de la lengua catalana*, ja que opinava que *en la parte léxica y gramatical [el català continental] no ofrece muy considerables divergencias*. Les dues varietats, que no eren esmentades a través de cap nom, formaven dues grans regions: *la del S. y la del O., donde se pronuncia de una manera más semejante al castellano, y la del NE. cuya pronunciación dista menos de los dialectos galomeridionales*⁸⁰. Destaquem l'absència de les varietats insulars de la llengua catalana –tant del baleàric com de l'alguerès- en el fragment citat, així com la menció al fet que les divergències que pren com a punt de partida per a la classificació dels dialectes catalans pertanyen al camp del vocalisme.

En el fons, Milà sembla matisar superficialment l'opinió que manifestà el 1875 en la seva participació a l'homenatge a Bocaccio on, recordem-ho, les diferències entre les tres varietats del català eren tant de tipus fonètic com morfològic, especialment pel que respecta al baleàric. Tot i així, la manca de referència a aquest últim parlar en l'article que ara comentem –Milà només hi parla del català continental- no ha de voler significar necessàriament una rectificació de la proposta del 1875, ja que les varietats del sud-oest i del nord-est, identificables perfectament amb el català occidental i l'oriental, sempre van ser caracteritzades per Milà a partir de les respectives diferències en la realització del vocalisme àton. Tanmateix, el valor de *Límites de las lengua románicas* pel que fa a les classificacions dialectals rauria, al nostre entendre, en el fet que Milà manifestaria per primera vegada de manera ben clara que les diferències entre el català continental eren molt poc rellevants des del punt de vista lèxic i gramatical (fet que implica tenir-ne un molt bon coneixement).

---

⁸⁰ Vegeu Milà (1877:535-536).

Igualment, la manca de referència al català insular o a alguna de les seves característiques⁸¹ confirmaria, indirectament, el fet que els trets que, segons Milà, definien el baleàric (i potser l'alguerès) pertanyien no únicament a l'àmbit de la fonètica. En definitiva, Milà es mostra conseqüent amb la seva proposta de classificació dialectal tripartida del 1875, però en matisa alguns aspectes. Caldrà, doncs, anar resseguint aquest punt de vista en l'obra milaniana posterior a la publicació de l'article que comentem.

En conclusió, a banda del tema inicial que originà *Límites de las lenguas románicas* (cercar la hipotètica existència de varietats mixtes catalanocastellanes), és evident que Milà no hauria pogut fer aquest treball sense un bon coneixement dels parlars fronterers citats⁸² i sense la voluntat d'aplicar al català les recerques i els mètodes que la naixent dialectologia romànica aplicava en altres varietats del món romànic. Milà, doncs, es revela en aquest treball com un romanista amb un admirable mètode científic i decidit a ajudar la dialectologia romànica a aprofundir i ampliar el seu camp de coneixement⁸³.

En la segona de les obres que comentarem seguidament en aquest capítol, i tal com indica el seu nom, *Mélanges de langue catalane* (1877), Milà es va dedicar al comentari de diversos aspectes referents a la llengua catalana, amb la particularitat que totes les qüestions tractades estan relacionades directament amb qüestions dialectològiques i de lingüística històrica.

---

⁸¹ Amb tot, quan Milà fa referència als límits de la zona on té lloc la neutralització de les oo àtones en [u] (la zona nord-est del Principat), indirectament, tenia en compte el mallorquí.

⁸² A banda d'un probable coneixement personal del català parlat a la Franja, Milà disposava de col·laboradors que li aportaven informació directa de les zones que comenta, entre els quals cita Eduardo Soler (Alacant), Francisco de Paula Villar (Múrcia) i Gregorio Amado Larosa (Aragó).

⁸³ En aquest sentit, destaquem la significació d'aquest fragment: *Terminaremos manifestando el deseo de que las personas curiosas y entendidas, habitantes de los países limítrofes, vayan publicando los datos necesarios para la solución del problema [admetre o refutar l'existència de varietats lingüístiques mixtes]. Deberían, no hay que advertirlo, estudiar los hechos sin sistema preconcebido, pero sin dar inmotivada preferencia (en cuanto a la antigüedad, pureza, etc.) al habla de su propia comarca y sin apresurarse á calificar de idioma mixto ó intermedio al que contenga algún elemento del vecino* (Milà [1877:536]).

Sumàriament, Milà hi comenta aspectes de fonètica i morfologia, alguns dels quals ja havien estat tractats en treballs anteriors. Específicament, Milà hi comenta l'aversion del català al diftong **UE**, definit com a *antipatique a la langue catalane*, la grafia i la pronunciació del morfema de plural **-es/-as** i de la **-r** final dels infinitius al llarg de la història, els intercanvis entre els fonemes /**r**/ i /**s**/ a diversos mots catalans, així com la pervivència i extensió de l'article derivat d'IPSU en català, que documenta ja en textos medievals⁸⁴, i qüestions puntuals de morfologia verbal històrica.

Pel que fa als punts més directament relacionats amb qüestions de dialectologia, el primer dels temes tractats a *Mélanges* és, en resum, una ampliació i refosa de les observacions sobre l'articulació del diftong **UE** que Milà ja havia plasmat a *Estudios de lengua Catalana* i *Phonétique catalane* en el sentit que el català havia estat sempre una llengua refractària al grup vocàlic esmentat. Com a prova de la seva tesi, Milà justificava històricament els pocs mots que contenen el diftong **UE** en català –com *Güell*⁸⁵ o *qüerna-* com a casos en què el grup vocàlic s'havia format per la pèrdua d'una consonant intervocàlica⁸⁶ i no per diftongació espontània, com en castellà i occità. També documentava la pervivència del rebuig al grup **UE** entre les classes populars catalanes a l'hora d'adaptar manlleus que continguessin el diftong esmentat. Milà citava, així, interessants exemples de castellanismes del català parlat del XIX, la majoria avui ja desapareguts en la forma que són citats, com *questió per qüestió*⁸⁷, *lego per luego*⁸⁸, i mots com *q(u)ento*, *beno* i *pesto*, que qualifica de molt habituals.

---

⁸⁴ En relació a aquest tema, Milà també comenta breument l'origen de la partícula **Son** dels topònims mallorquins que, tot contradient Jovellanos, fa derivar encertadament de la locució antiga *So d'en*.

⁸⁵ Milà, fins i tot, confronta aquest mot amb el *güell* (**ull**) de l'aranès –qualificat de *variété du béarnais-*, a fi de demostrar que aquesta última forma en cap cas ha de ser considerada una mostra de **UE** en català.

⁸⁶ Segons Milà, derivaven de **GUADELLUM** i **QUATERNA(M)**, respectivament.

⁸⁷ Tot i que aquest mot no és un castellanisme, és evident que la seva difusió ha estat feta popularment a través del castellà, cosa que justificaria la seva inclusió en aquest apartat.

⁸⁸ Milà precisa a continuació entre parèntesis (*quelquefois lu-ego*).

Un altre tema d'interès dialectal tractat en aquest article és l'abast de l'article derivat d'IPSE en català, qüestió sobre la qual Milà ja havia parlat anteriorment en diversos articles⁸⁹. Milà tornava a destacar l'existència antiga d'articles derivats d'IPSE *dans plusieurs idiomes romans*, la seva pervivència a *l'île de Sardaigne, dans les Baléares*⁹⁰, *ou il est encore l'article normal, et dans de rares endroits de la Catalogne* i recordava que la presència dels articles esmentats era molt destacable en *innombrables noms de lieux* de Catalunya i en la documentació més antiga. Després de recordar aquestes evidències, Milà es plantejava ara una nova pregunta sobre el tema: *à quelle époque l'article rival (el derivat d'ILLE) a-t-il pris le dessus dans les chartes?* En aquest sentit, Milà afirmava que en els primers escrits catalans l'article derivat d'IPSE era molt rar davant de noms que no fossin topònims, però que n'hi havia algunes mostres; com a exemple, citava una donació que havia trobat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó del comte Ermengol d'Urgell feta el 1139. Tot i que Milà afirmava que els articles *salats* devien haver estat preponderants en la llengua parlada, arribava a la conclusió que durant el regnat de Jaume I (1213-1276) els articles derivats d'IPSE ja havien desaparegut completament dels documents i que, per tant, el segle XIII marcava la fi de la seva presència en la llengua escrita.

Un altre dels punts directament relacionats amb qüestions dialectals tractades per Milà als *Mélanges*, i que és dels punts més interessants de comentar, és la pronunciació de la *-r* final dels infinitius, un tema del qual demostra tenir un bon coneixement, tant des del punt de vista històric com geolectal, i que, a més, aprofita per insistir en la divisió dialectal tripartida del

---

⁸⁹ Per primera vegada a *De los trovadores en España* (1861:435) i més endavant a *Un misterio provenzal. Un artículo neolatino* del 1870 (vegeu OC, V, pàgs 405-409). En ambdós articles, Milà constata la conservació dels articles *salats* a Sardenya, les Balears i *algún punto de Cataluña*, així com la seva pervivència a nombrosos topònims del nostre país. En l'últim article, a més, Milà rebutjava les tesis de Bartsch i Meyer, que no acceptaven l'existència antiga d'aquest article en algunes llengües romàniques com l'occità.

⁹⁰ Destaquem que Milà, fins i tot, precisava en una nota a peu de pàgina que en baleàric hi havia alguna excepció en aquest ús a favor dels articles literaris, però que sempre s'explicaven per *influence du catalan écrit, communiqué par voie littéraire ou ecclésiastique*.

1875. Segons Milà, els verbs catalans ens podien classificar històricament a través de quatre models:

A. ar, er, ir, accentués: cant-ár, pod-ér, ven-ír; B. er inaccentué: extrény-er; C.a. re inaccentué après voyelle: riu-re; C.b. re inaccentué après consonne: combat-re.

A partir d'aquesta breu descripció, que segons Milà coincidia amb la pronunciació del català medieval, consignava que el català acadèmic dels últims segles anteriors al XIX havia conservat la **-r** final escrita dels verbs dels grups A i B i, per una falsa analogia, havia afegit una **-r** antietimològica als dels grups C (*riu-rer, combat-rer*). Amb tot, advertia que la pronunciació de la ròtica final esmentada variava molt en la llengua parlada moderna d'un dialecte a l'altre. Per aquest motiu, feia a continuació una descripció detallada de la realitat dialectal en aquest punt, tot distingint entre les tres varietats dialectals (oriental, occidental i baleàrica) que, al seu parer, componien la llengua catalana. Se centrava, en primer lloc, en el català continental on diferenciava una part del català occidental⁹¹, que conservava la pronunciació antiga, d'una altra part de l'occidental i el català oriental, que suprimien les **-r** de les terminacions dels verbs pertanyents als grups A i B. Pel que fa a aquesta última varietat, Milà dedicava una part del capítol a comentar un cas singular que havia detectat a la *province de Gironne* : el verb **conéx-ere**. Segons Milà, aquesta terminació especial, de la qual deia no haver-ne trobat més casos⁹², es devia haver originat a partir d'un **conéx-re** al qual s'havia afegit posteriorment una **e** epentètica per facilitar-ne la pronunciació. Finalment, Milà afirmava que el català baleàric se singularitzava pel fet que havia perdut la **-r** en tots els

---

⁹¹ Tot i que no esmenta a quina part es refereix, és evident que està parlant de la major part del valencià.

⁹² Actualment aquestes terminacions s'han estès, per analogia, a bona part dels verbs acabats en **-èixer/-éixer** d'aquesta zona : **merèix(e)re, néix(e)re**, etc. (la vocal posttònica no sol pronunciar-se). No podem confirmar, per manca d'estudis, si la terminació esmentada només afectava al segle passat el verb **conèixer**, tal com afirma Milà, o si ja s'havia estès a altres verbs similars, com en l'actualitat. Amb tot, és un tret recessiu, sobretot entre la gent jove.

grups menys el *C.a* amb la qual cosa donava com a propi d'aquest dialecte casos com *riu-re* però també *cant-á*, *pod-é*, *ven-í* i *combát-e*. Com es pot comprovar, Milà tornava a classificar els dialectes catalans en tres varietats, les mateixes que havia proposat el 1875 a *Estudios de lengua catalana*, i demostrava una vegada més un coneixement aprofundit del català parlat arreu del domini, matèria en què destaca especialment pels comentaris sobre la terminació verbal gironina esmentada. Amb tot, desconeixem quin és el grau de certesa en l'afirmació de la caiguda de la ròtica en la terminació dels verbs del tipus *C.b* com *combate* en baleàric ni com havia arribat a aquesta deducció, ja que aquest fenomen és actualment absent de les Illes Balears i no tenim notícies que mai s'hi hagi donat⁹³.

A banda d'altres trets dialectals, entre les quals destaquem les mostres de rotacisme usades per *le peuple* com *fantarma* o *pererós* que avui ja són difícils de trobar en el català del Principat, l'últim punt destacable de *Mélanges de langue catalane* és el fet que Milà aprofità l'epíleg d'aquest article per defensar-se de les crítiques d'Alart a la seva teoria sobre la naturalesa mixta de la vocal *oe* (en realitat, la vocal neutra tònica) i reafirmar-ne la validesa⁹⁴. En aquest sentit, Milà tornava a insistir en la pronunciació mallorquina com a prova irrefutable de la naturalesa "mixta" de la tònica i en el fet que la majoria de les transformacions de *e* en *o* que es localitzen en els documents antics tenen lloc, com en mallorquí, davant de *u* (asil làbica) la qual cosa justificava, al seu parer, evolucions anòmales com la de *crou* i *vou* a *creu* i *veu*.

En conclusió, l'article que acabem de comentar és un dels textos més interessants de Milà per conèixer una part significativa de les seves recerques en matèria de lingüística històrica catalana, deduccions en què sempre tenia

---

⁹³ L'única explicació que podem proposar és el fet que Milà –probablement a través dels seus informadors mallorquins, Mateu Obrador i Manuel Guasp– hagués conegut alguna forma baleàrica com *perde* (*perdre*), en què la ròtica de la terminació ha desaparegut per dissimilació. A partir d'aquesta forma dissimilada Milà hauria deduït, erròniament, que la pèrdua de la consonant devia ser general en la totalitat de verbs del mateix grup.

⁹⁴ Ja hem destacat aquest fet en comentar *Phonétique catalane: oe*. Vegeu el capítol 2.4.

molt present la realitat dialectal del català. Així mateix, destaquem una vegada més la insistència de Milà en la seva proposta de classificació tripartida dels 1875, fet que ja hem confirmat anteriorment en analitzar els articles que publicà després d'aquesta data⁹⁵. Assenyalem, igualment, la macroseparació dialectal entre català continental i català insular (identificat amb el baleàric) que Milà també mantenia a *Límites de las lenguas románicas*. Tot i que no és una distinció que qüestionari la validesa de la divisió dialectal tripartida de Milà del 1875, en el sentit que el català continental està format per la varietat oriental i l'occidental, no deixa de ser una precisió molt interessant que reflecteix, amb tota seguretat, una maduració de les idees de Milà a l'entorn de la composició dialectal de la nostra llengua. En definitiva, Milà sembla haver abandonat definitivament la seva proposta binària del 1861 després dels *Estudios de lengua catalana*, tot i que caldrà analitzar encara els últims treballs lingüístics de Milà per acabar-ho de confirmar.

---

⁹⁵ Recordem que Milà també assegurava a *Límites de las lenguas románicas* (1877) que el català continental (no l'insular) estava dividit en oriental i occidental.

2.6 El *Romancerillo catalán* (1882)

L'anàlisi de l'última gran obra de Milà, el *Romancerillo catalán. Canciones Tradicionales* del 1882, ens proporcionarà un exemple significatiu del paper que havien pres les qüestions dialectològiques en els seus treballs de maduresa. Remarquem, d'entrada, que aquesta obra constitueix la culminació de bona part de les recerques de Milà sobre la poesia popular catalana⁹⁶ i que encara avui és una referència obligada per als nostres estudiosos de la cultura popular, tal com ha destacat Massot (1962)⁹⁷. Tot i que la intenció principal de l'obra esmentada sigui la publicació d'un corpus significatiu de poesia popular catalana, l'anàlisi del *Romancerillo* constitueix, com ja hem avançat, un bon exemple dels estudis i reflexions de Milà a l'entorn dels parlars catalans, especialment en els seus últims treballs.

En efecte, una de les principals preocupacions de Milà a l'obra esmentada fou plasmar amb la major fidelitat possible la versió oral de les cançons populars que recollí amb la qual cosa els dialectes catalans apareixeran, inevitablement, en el text definitiu de les composicions poètiques:

---

⁹⁶ El *Romancerillo* del 1882 era, de fet, l'ampliació i revisió de les *Observaciones sobre la poesía popular, con muestras de romances catalanes inéditos* de 1853 (vegeu el volum VI de les seves *Obras Completas*). Aquesta obra, al seu torn, formava part d'un projecte més ampli de Milà que consistia en l'edició de tots els seus estudis i troballes sobre la poesia popular aplegats en quatre volums. El primer seria la reedició de *De la poesía heroico-popular castellana* (1874); el segon, el *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales* que comentarem; el tercer i quart volums, *Romancerillo catalán. Observaciones, apéndices y notas* i *Estudios varios*, respectivament, restaren inèdits o inacabats. Menéndez y Pelayo publicà uns *Preliminares* del *Romancerillo catalán* (inclosos dins l'O.C. VI, pp. 171-202) en què Milà treballava abans de morir i que, segons Jorba (1989:291), havien de ser inclosos en el tercer volum. Més tard, Francesc Pujol i Josep Puntí (1926) publicaren les observacions, apèndixs i notes que Milà havia fet damunt d'un exemplar del *Romancerillo* i que, amb tota probabilitat, també havien de formar part del tercer llibre esmentat. Per a més informació, vegeu Milà (1882:IX) i Jorba (1989:287-298).

⁹⁷ A pesar que Milà utilitzà un sistema força complicat de presentació i classificació de les cançons, que censurà fragments que considerava *inmorales y no aptos para todas las personas* i que el llibre fou publicat amb nombroses errates, Massot (1962:418) considera necessari

En la transcripción de las canciones he procurado la mayor fidelidad, separándome del sistema un tanto ecléctico seguido en la primera edición. (...) He procurado también cuanta fidelidad ha sido posible en las formas del lenguaje y en la escritura (Milà [1882: XIV]).

Així, determinats trets dialectals de la zona originària dels poemes, que Milà enumera breument en el pròleg del treball, van ser representats gràficament en el corpus textual del llibre. Amb tot, Milà també reconeixia al pròleg del **Romancerillo** que no havia plasmat molts altres fenòmens dialectals per una raó: evitar bastir un *sistema rigurosamente fonético* que pogués ser utilitzat per algunes persones com a base d'un sistema literari⁹⁸. Tanmateix, Milà també va esmentar succintament els trets que havia decidit no reflectir en el text, però que apareixien en la versió oral original. Aquests últims fenòmens, a diferència dels primers, són agrupats, a més, segons la varietat dialectal a què pertanyen. Així doncs, i com a conseqüència de la voluntat de Milà de respectar amb la màxima fidelitat possible la forma originària de les composicions populars, el **Romancerillo catalán** de Milà -especialment el pròleg- constitueix, a la pràctica, un petit tractat de dialectologia catalana al segle XIX, tant pel que fa als trets que queden reflectits en el text de les cançons populars com als que en són absents, ja que ambdós tipus de trets són descrits breument per Milà.

Una altra font d'informació dialectal del **Romancerillo**, que no analitzarem aquí perquè suposaria desviar-nos de les intencions principals d'aquesta tesi, seria l'anàlisi lingüística de les composicions poètiques recollides a l'obra, no tant pel que fa a trets dialectals foneticofonològics que, com veurem, estan molt mediatitzats, sinó als morfosintàctics i lèxics, que Milà va respectar més

---

editar novament el que qualifica com a *mejor corpus* [de poesia popular] *entre los publicados en Cataluña*.

⁹⁸ *Ocioso es advertir que no he tratado de dar ejemplos de un sistema gráfico literario, sobre el qual expuse en otro lugar mis opiniones* (Milà [1882:XV, nota 1]). Malgrat que Milà no diu on va exposar les seves idees sobre la llengua literària, és segur que es refereix a **Quatre mots sobre ortografia catalana** (1874), l'article en què va fer l'original proposta d'admetre dues llengües literàries: una de general a tot el domini, basada en la tradició escrita antiga, i una altra *particular y variable*, basada en les parles populars, que es destinaria a la representació de determinats gèneres menors.

fidelment. Aquest estudi, de ben segur, podria aportar segurament dades significatives sobre l'estat dels dialectes catalans a la passada centúria⁹⁹.

Un altre punt d'interès dialectològic del *Romancerillo* és la classificació dialectal que Milà segueix a l'hora d'agrupar els trets no representats en les cançons, ja que, com veurem, no coincideix amb la seva proposta de divisió dialectal del 1861¹⁰⁰. Tindrem també, doncs, l'oportunitat de saber l'evolució de les idees de Milà a l'entorn de la classificació dialectal del català a finals de la seva vida, aspecte que ja hem anat resseguint en els capítols anteriors.

Si prenem com a punt de partida les característiques dialectals respectades per Milà, una de les primeres informacions que llegim al pròleg, després de la descripció dels llocs d'origen de les cançons¹⁰¹ i de les fonts d'informació que utilitza¹⁰², és l'avís que les composicions provinents de la Catalunya occidental es podran identificar a través de la grafia dels plurals nominals femenins i desinències verbals en **e**, a diferència de les que provinguin de la part oriental del Principat que seran representades en **a**. Milà, fins i tot, informa que es podran distingir perfectament les cançons orientals que provenen de la

---

⁹⁹ A més, les cançons del *Romancerillo* són una interessant mostra del tipus de llengua que s'emprava en la literatura popular del XIX.

¹⁰⁰ Com ja hem vist, Milà va classificar els dialectes catalans en orientals i occidentals a *De los trovadores en España* (1861).

¹⁰¹ Vegeu Milà (1882:XI). La majoria de les cançons provenen de Catalunya, especialment de la zona oriental. Les segueixen, de major a menor nombre, les originàries de la Catalunya Nord, Illes Balears (la majoria de Mallorca), País Valencià i l'Alguer. Milà només diu al *Romancerillo* el lloc de procedència de les cançons quan són de fora del Principat, amb l'excepció de les que provenen de la zona occidental (s'esmenten les localitats de Menargues, Bellpuig, Agramunt i l'Espluga de Francolí). També adverteix que la majoria de les orientals han estat recollides a les províncies de Barcelona i Girona i molt poques a la de Tarragona. Tanmateix, es pot saber aproximadament les localitats concretes de procedència d'aquestes últimes a Pujol i Puntí (1926:27-34).

¹⁰² Vegeu Milà (1882:X). En resum, una part van ser recollides directament per Milà, ja sigui al lloc d'origen o a Barcelona (comprades o a través de criades), i una altra part li van ser proporcionades per tot un seguit de col·laboradors, entre els quals agraeix i destaca l'aportació de Josep Giró (Vic), Mateu Obrador i Manuel Guasp (Illes Balears), Josep de Tortadès (les Guilleries), Celestí Pujol (comarques de Girona) i Josep Frank (l'Alguer). Per a més informació, vegeu també Pujol i Puntí (1926:35-37).

província de Girona per la presència de la terminació verbal *-uch* de la primera persona del singular del present d'indicatiu¹⁰³.

Més endavant explicita les altres característiques dialectals que ha decidit plasmar per escrit:

*Así 1º He escrito las letras adicionales usadas en nuestra pronunciación popular y que son las siguientes : a en principio de dicción v. g. en **a-rendí**; y al principio de verso ó hemistiquio (práctica de uso general en el canto) v. g. en **Y-el general** (num. 15); y **n** entre vocales v. g. en **á n-el**, incluso el caso muy anómalo pero á mi parecer indudable de **á n-á**. 2º He suprimido la **r** final de los verbos y nombres v. g. **cantá, fló ó flós**, excepto en los casos en que la he oido pronunciar ó he juzgado que la oyeron los autores de las copias. 3º He usado según la diferente pronunciación ó según las copias **ja ó ya, jo ó yo, ab, am ó amb**. 4º He escrito **y** por **ll** en algunos casos v. g. **cabey** por **cabell** y aún en otros de todo punto excepcionales **n** por **m** v. g. **an** por **am** y **no'n** por **no'm** y **ait** por **aig** v. g. **vait** por **vaig**. 5º He reproducido las diferentes formas de una dicción v. g. **dafetá** y **tafetá**, **diumenge** y **domenge** como también las ménos castizas y las ménos propias del lenguaje de las canciones, como **princesa** y no **primcesa**, **bosch** y no **boy**. 6º He conservado las formas y palabras francesas y castellanas* (Milà [1882:XV]).*

Pel que fa al punt n. 6, cal tenir en compte, a més, l'afegit d'una interessant nota a peu de pàgina que ens informa indirectament d'algunes adaptacions de castellanismes al català popular del XIX, avui ja totalment desaparegudes:

*(*). Sin embargo para templar el mal efecto que en los no acostumbrados pudiera producir el lenguaje híbrido de algunas canciones he puesto **rie, bien, pino, hijo, decía, moro, noche, verde**, y no **risa, ben, piño, hico, disía, muero, nueche, vierde**. (Milà [1882:XV])*

---

¹⁰³ Vegeu Milà (1882:XI). Cal dir que la terminació esmentada no és pròpia de tota la província de Girona però sí d'una bona part. Vegeu-ne l'extensió geogràfica a *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (COM, n. 6, p. 16).

Com podem comprovar, alguna de les característiques plasmades per escrit no són directament qüestions dialectals, com és el cas de la grafia de la desinència de plural femení i de les terminacions verbals en **a** (cançons orientals) o **e** (cançons occidentals) o de les pròtesis **a-** i **y-** a principi de vers. Tot i així, cal tenir present les idees de Milà a fi d'entendre la inclusió d'aquests fenòmens, especialment del primer. Pel que fa a la grafia de les desinències esmentades, cal saber que Milà considerava la vocal neutra àtona del català oriental com una simple variant contextual del fonema /a/. Seguint aquesta idea, Milà arribava a la conclusió que la representació gràfica més fidel a la pronunciació de les terminacions citades en les cançons orientals havia de ser necessàriament amb la lletra **a**¹⁰⁴. Pel que fa a les pròtesis, és indubtable que aquest tipus de fenòmens, no sempre estudiats per la dialectologia, pertanyen als recursos expressius i literaris del llenguatge popular, cosa que justificaria la seva inclusió entre els trets que Milà decidí plasmar per escrit.

Malgrat que no comentarem els fenòmens dialectals respectats per Milà¹⁰⁵, val la pena destacar la referència a la terminació **-ait** per **-aig** (**vait** per **vaig**), tret del qual no tenim notícies que encara sigui viu al Principat, però que possiblement pot explicar, per reducció, l'aparició d'algunes formes com **vai** o **fai**, que encara hi són força usuals, l'origen de les quals ha estat poc estudiat. Destaquem, igualment, les referències a la iodització, fenomen que era molt més habitual en els parlars rurals del Principat al segle XIX que no en l'actualitat¹⁰⁶.

---

¹⁰⁴ Milà, però, utilitzava sempre la grafia en **-es/-en** en els seus últims escrits, ja que tenia molt present la distinció entre llengua literària i llengua popular. Tampoc no es pot excloure la possibilitat que la doble representació gràfica d'aquestes formes fos una manera d'acontertar tant els partidaris com els detractors de les grafies en **-as** o **-es**. Per a la postura de Milà a l'entorn de la grafia de les desinències esmentades i la seva concepció fonètica sobre la vocal neutra, vegeu especialment Segarra (1985 a:65-66) i Rossich (1995:160-161).

¹⁰⁵ Vegeu-ne un comentari detallat, per exemple, a Veny (1983).

¹⁰⁶ La gran novetat de la referència a la iodització que llegim al *Romancerillo* és el fet que Milà reconeix, per primera vegada, que no es tracta d'una substitució indiscriminada de

Després de presentar els trets que acabem de comentar, Milà es veu obligat a advertir que els fenòmens dialectals representats en el text de les composicions populars no pressuposen en absolut que hagi pretès bastir una ortografia fonetitzant (*un sistema rigurosamente fonético*) de la llengua catalana, sinó que es tracta d'una manera de ser fidel a la versió original. Malgrat que no esmenta les raons que l'han dut a classificar els trets dialectals en dos grups, és possible que rere la discriminació entre fenòmens representats i no representats en el text del *Romancerillo* hi hagi una distinció entre aquelles característiques que Milà considerava com a pròpies o habituals de les cançons populars i les que concebia com a inusuals o inapropiades per a aquest tipus de llenguatge. En aquest sentit, no podem descartar que la selecció esmentada tingui alguna relació amb la proposta d'acceptar dues menes de llenguatges literaris (el *literari-general*, basat en el català escrit tradicional des del segle XVI, i el *particular-variable*, destinat a representar *lo modo de parlar de cada encontrada*) que Milà havia proposat el 1874 a *Quatre mots sobre ortografia catalana*. Tot i així, alguna de les característiques que Milà proposava representar en el llenguatge *particular-variable*, com és el cas de la pronunciació del primer element del dígraf **-ix-**, figuren entre els trets obviats al *Romancerillo* mentre que altres trets d'aquest últim tipus de llengua literària, com la representació dels plurals femenins en **a** o **e** i la pèrdua de la **-r** final, en canvi, s'inclouen entre els fenòmens respectats. Malgrat tot, considerem que és necessari plantejar aquesta qüestió, que deixem oberta, ja que és molt probable que la discriminació de trets dialectals efectuada al *Romancerillo* sigui el resultat d'una evolució de les idees de Milà exposades el 1874 a *Quatre mots sobre ortografia catalana*¹⁰⁷, un punt sobre el qual valdria la pena investigar.

---

qualsevol **ll** en **y**, tal com havia mantingut a *Estudios de lengua catalana* (1875:525, nota 3), sinó d'un fenomen que només afecta una part del sistema palatal de la nostra llengua.

¹⁰⁷ En aquest sentit, considerem especialment significatiu que Milà ja advertís en aquesta obra que en la llengua literària destinada a les parles populars no era convenient representar-hi qualsevol fenomen dialectal: *Un altre llengua particular y variable (...) abont sense portar les coses massa enllà se representás lo modo de parlar de cada encontrada*. Vegeu Milà (1874:168).

A continuació dels trets dialectals que acabem de comentar, Milà passa a enumerar, dialecte per dialecte, les característiques que va decidir no plasmar en el **Romancerillo**. Malgrat que la majoria de fenòmens apareixen agrupats, algun tret o reflexió d'una varietat pot aparèixer isolada o escolar-se entre la descripció particular d'un altre dialecte¹⁰⁸. Les primeres característiques que llegim són les del català oriental continental, seguides per les del català occidental (on s'inclou el valencià que n'és considerat una subvarietat¹⁰⁹), i, finalment, les mallorquines. Vegem en primer lloc els trets del català oriental obviats a les cançons:

*No he pensado siquiera en sustituir **a** y **u** a las **e** y **o** átonas del catalán oriental; he conservado la **t** final, que no suena por lo común más que en el baleárico¹¹⁰, la forma **ix**, aunque en pocos lugares se oye bien distinta la **i**, la **p** puramente etimológica (**camp**s, **temp**s), la **ig** final que ahora suena **tx**, etc. Además he usado poco de la elisión á que en gran manera propende el catalán hablado, tanto para evitar la oscuridad, como por difícil que era notar exactamente su empleo y sus excepciones. Finalmente he sustituido la forma del auxiliar **he** á la **ha** en los poquísimos casos en que se ha presentado la última (...) y prescindido de ciertos raros y casi imperceptibles accidentes de pronunciación, com **el** por **els**, **seyós** por **senyós**. (Milà [1882:XV-XVI])*

Com s'haurà pogut llegir, l'enumeració dels trets que Milà va decidir no plasmar és molt més interessant, des del punt de vista dialectal, que els reflectits en el text de les cançons, perquè s'hi consignen bona part dels fenòmens essencials del català oriental continental. En destaquem,

---

¹⁰⁸ Hi ha una referència indirecta al baleàric (la pronunciació de la –t final) entre els trets del català oriental i una referència al català oriental (les formes dels pronoms **us** i **ho**) entre els dels català occidental.

¹⁰⁹ Tot comentant les cançons del **Romancerillo** provinents de València, Lluçena i la Jana, Milà (1882:XI) afirma que *pertenecen á la subvariedad meridional ó valenciana del catalán occidental*. Milà ja havia catalogat el valencià com a subvarietat del català occidental el 1861 a **De los trovadores en España** i aquesta consideració no varia al llarg de la seva obra.

¹¹⁰ Aquesta és la referència indirecta al baleàric dins la descripció dels trets del català oriental obviats per Milà que esmentàvem suara.

especialment, el primer: *sustituir a y u á las e y o átonas*. Cal tenir present que, com ja hem avançat, Milà no partia del concepte de neutralització tal com és concebut modernament, sinó d'una consideració més primària i, fins a cert punt, popular del fenomen esmentat. En síntesi, Milà considerava que en català oriental les úniques vocals que es transformaven (Milà preferia usar el terme *sustitución*) eren la **e** i la **o** àtones, que esdevenien **a** i **u** respectivament, però no les **a** i **u** àtones que restaven sense modificar i pràcticament idèntiques als seus correlats tòncics¹¹¹. Aquest és el sentit exacte amb què cal entendre *sustituir a y e á las e y o átonas*¹¹². Milà, doncs, mai va parlar de l'existència d'un so àton diferent dels que existeixen en posició tònica¹¹³, ja que sempre considerà la vocal neutra àtona com una simple variant contextual en posició àtona de /a/. Aquesta concepció, però, no és present només al **Romancerillo**, ja que Milà va ser coherent amb aquesta idea al llarg de la seva obra¹¹⁴. Una de les mostres més evidents d'aquest fet és la defensa que llegim a **De los trovadores en España** sobre el caràcter idèntic entre les **a** i **u**

---

¹¹¹ L'única diferència entre **aa** tòncics i àtones en català oriental, segons Milà, seria el fet que les últimes *suenan más impuras que la tónica, recibiendo, sin perder su sonido fundamental, un tinte de e y nasalidad*. Vegeu Milà (1875:514). Com a conseqüència, cal entendre que el vocalisme àton del català oriental continental estava format, segons Milà, pels mateixos elements que trobem en alguerès: **a, i i u**.

¹¹² Sobre el sentit exacte del verb **sustituir** en Milà, Rossich (1995:160-161) també ha arribat a les mateixes conclusions: *si volem entendre el fragment (de Milà), hem d'interpretar el concepte de substitució a l'antiga, quan substituir significava –justament a l'inrevés que avui– “ésser substituït per”*.

¹¹³ Milà tampoc creia que la neutra tònica de part del baleàric fos un fonema independent sinó que el concebia com un “diftong simultani” o “vocal mixta”. Sobre aquesta qüestió, vegeu, per exemple, Milà (1876).

¹¹⁴ Val la pena llegir també els comentaris de Milà sobre la **a** i la **e** àtones del barceloní a **Estudios de lengua catalana** (1875). Així mateix, recordem que en la versió al català oriental que Milà va assajar per a l'homenatge que els romanistes europeus van retre a Bocaccio el 1875 (**I parlari italiani in Certaldo alla festa del V centenario de Messer Giovanni Bocaccio**, editat per Giovanni Papanti) les **e** i **o** àtones eren transcrites sistemàticament com a **a** i **u**, respectivament. Vegeu-ne una mostra: *Al réy qua fins allabòns havia sigut daxat y parasós, com si's daspartés d'un sòmit, cumanssan par l'injuria feta a aquèlla dòna, qua va banjá duramén, as va turná parssaguidó savarissim da cuanssavol qua, d'allí andavan, cumatés algun acta còntra l'hunór da la séba curóna* (Papanti [1875:320]). Sobre aquesta versió, vegeu també Bernat (2000).

tòniques i àtones, respectivament, en uns termes similars als que llegim en el **Romancerillo** :

*Tal vez se nos niegue que la sustituida es una verdadera **a** o una verdadera **u**. En tal caso preguntamos: ¿en la pronunciación de la palabra **sogra**, quien adivina si se trata de “suegro” (**sogre**) o “suegra” (**sogra**); de la palabra **para**, si significa “padre” (**pare**) o “para” (**para**, del verbo **parar**); de la **cuqueta** (por **coqueta** o **cuqueta**) si se trata del diminutivo de “torta” (**coca**) o de “gusano” (**cuca**)? (Milà [1861:435])*

La resta de característiques orientals esmentades per Milà, excepte la desnasalització de **ny** (*seyós por senyós*), són fenòmens sobre els quals Milà ja havia parlat a una part de la seva obra. Alguns, com l'absència de [j] fònica davant la palatal representada per **x** o l'abast de les elisions, fins i tot, amb notable proximitat¹¹⁵. Pel que fa als comentaris sobre el dígraf **-ig**, que segons Milà *ahora suena tx*, cal saber que Milà estava convençut que el so de la terminació esmentada devia haver estat molt diferent antigament en català¹¹⁶. A més, aquesta evolució havia ocasionat, al seu parer, que la grafia s'hagués allunyat excessivament del so originari. Així ho exposava a **Estudios de lengua catalana**:

*Este respetable uso ortográfico es muy antifonético. Ciertas palabras correspondientes á algunas terminaciones como **bòja** de **bòig**; **púja** y **pujòl** de **púig** (otro diminutivo más recientemente formado, **putxèt**, lo escriben á la cast. **Puchet**) dan*

---

¹¹⁵ Pel que fa a **(i)x** destaquem els comentaris de Milà fets a **De los trovadores en españa** (1861), **Estudios de lengua catalana** (1875) i **Mélanges de langue catalane** (1877). En totes aquestes obres Milà deixa ben clar que la semivocal esmentada és muda a la major part del català i que la seva grafia es justifica únicament per raons històriques. Pel que fa a les elisions, destaquem, els comentaris de **Estudios de lengua catalana**, que constitueixen el primer intent de sistematització d'aquest fenomen en català oriental, i de **Quatre mots sobre ortografia catalana** (1874), on Milà va exposar la seva postura contrària a abusar de les elisions en l'ortografia.

¹¹⁶ Milà, de fet, no anava desencertat quan mantenia aquesta postura car les consonants sonores del català preliterari que havien esdevingut finals mantingueren la seva sonoritat fins ben entrat el segle XII, cosa que justifica les correspondències del tipus **boig-boja**

*sospechas de que antiguamente el sonido escrito **ig** era más dulce. (Milà [1875:525])*

Un altre fenomen interessant de comentar és la desnasalització exemplificada a través de l'exemple **seyós por senyós**, ja que es tracta d'un fenomen sobre el qual avui no tenim notícies, però que devia ser viu a la passada centúria. Segons les notícies que tenim, J. B. Alart ha estat l'únic autor que, a més de Milà, ha parlat sobre aquest fenomen¹¹⁷. En aquest sentit, destaquem una carta que Milà adreçà a Alart el 1875 en què li informava de la zona concreta del Principat on havia detectat el fenomen esmentat, amb la qual cosa es demostra que els dos autors estaven al corrent de les respectives descobertes dialectals:

*En quant a l'altre qüestió de la **y = ny**, no he reparat en los Pirineos aquesta substitució del llenguatge parlat: és asunto que vós deuen saber millor que ningú: però crech haverus dit que lo he observat per la part de Olot, abont las donas diuben **miyona** per **minyona**, ab una forta nasalitat.*¹¹⁸

A continuació dels trets orientals, Milà enumera els fenòmens del català occidental que tampoc ha decidit representar gràficament:

*Al examinar mis copias de las canciones de lenguaje occidental he observado que en los femeninos singulares y en las terminaciones verbales había escrito á veces **a**, y á veces **e**: irregularidad que debía corregirse. Después de acudir, no sólo á mis recuerdos, sino á los buenso oficios del no menos condescendiente que benemérito escritor leridano D. Luis Roca y Florejachs (1) he adoptado el sistema de escribir con **a** los singulares femeninos y con **e** los plurales (con respecto á los cuales no cabe ninguna duda) y las terminaciones verbales, excepto en la primera persona dels singular. Se han conservado, no obstante, **ijuntivos** en **a** (...), en **o** (...) y en **i** (...)*

---

esmentades per l'autor. Tot i així, la insistència de Milà en aquest aspecte ens fan sospitar que devia creure, erròniament, que es tractava d'un canvi no gaire llunyà a la seva època.

¹¹⁷ Alart hi dedicà un article, *Le son catalan "ny"*, a la *Revue des langues romanes* (1875, volum VII, pàg. 275).

¹¹⁸ Vegeu la carta n. 223 de l'*Epistolari, II* (1932:28).

aún en algun indicativo de esta última terminación (porti, balli). También han ofrecido alguna dificultad los monosílabos ho y os que se transforman en hu y us (á menudo aus y aún eus) no solo en el catalán oriental ¹¹⁹, conforme á la regla, sino también en muchos lugares del occidental; pero como no siempre sucede así, se ha conservado aquella escritura (3). (Milà [1882:XVI]).

A banda d'aquest fragment, Milà aportava més precisions sobre el català occidental en dues notes a peu de pàgina (les n. 1 i 3 de la pàgina XVI) vinculades amb el text que acabem de citar. Vegem-les:

***Nota 1, p. XVI:** Después de un detenido estudio de la pronunciación de Lérida y de personas de Soses, Térmens, Ivars de Urgell, etc., el sr. Roca nos ha contestado: 1º que no ha notado (en estos lugares) singulares femeninos en e; 2º que las terminaciones verbales son constantemente en e excepto en la primera persona del singular. –Nota también la ausencia de r en los infinitivos y las formas **diven** (dien), **feven** (feyen) en poblaciones rayanas de Aragón.*

***Nota 3, p. XVI:** El sr. Roca ha observado la pronunciación ho, os en San Martí de Maldá; y en otros puntos de Cataluña y Valencia pudiera observarse.*

Com hem pogut llegir, la principal preocupació de Milà a l'hora de representar les cançons provinents de terres occidentals era la qüestió de la grafia i la naturalesa fònica de les desinències nominals i verbals de singular i plural, aspecte que aclarí a través de l'ajuda del metge i escriptor lleidatà Lluís Roca i Florejachs (1830-1882), un intel·lectual que ja havia proporcionat anteriorment a Milà mostres del català parlat a Lleida¹²⁰. Conservem a l'*Epistolari, III* (1995:50), un fragment d'una carta datada el 1881 en què Roca aportava a Milà el resultat de les seves observacions sobre la qüestió que

---

¹¹⁹ Cal incloure aquesta referència entre les característiques del català oriental continental esmentades per Milà. Aquest fenomen, conjuntament amb la referència a la –t final del balearic, són els dos únics trets dialectals que Milà no classifica en el grup pertinent.

¹²⁰ Com a prova d'aquesta col·laboració, destaquem aquest fragment d'una carta que Roca adreçà a Milà el 1873 : *No olvido el cargo que gustoso contraje con V. de remitirle por copia algunas muestras del catalán de esta ciudad en varias épocas de su historia. Tengo ya varios fragmentos recogidos, y me complaceré en enviárselos así que los crea suficientemente completados.* Vegeu *Epistolari, I* (1922:217).

ens ocupa a la ciutat de Lleida i localitats properes¹²¹. Val la pena reproduir-ne el següent paràgraf, perquè la pràctica totalitat de les característiques occidentals reproduïdes per Milà al **Romancerillo** es basen en aquesta carta:

*Puedo decir a V. que, de conformidad con lo que ya tenía presunto, en toda esta comarca, así como todos los plurales femeninos en -a tienen pronunciación de -e, como **casa, cases, porta, portes, cadira, cadires, etc.**, nunca tienen tal pronunciación en el singular, de suerte que se diga **case, taule, cadire**, como tampoco los singulares en -e reciben (a semejanza de lo observado en esa) tendencia al sonido de -a, como **mara** en vez de **mare**, etc., etc. Respecto a pronunciarse o o bien u lo que se escribe **ho, os**, v. gr. **Jo ho vaig dir, No os ho diré**, se verifica lo segundo en esta ciudad y casi todos los pueblos de su territorio, diciéndose, por lo tanto, **Ja HU vaig di** (suprimida siempre la -r terminal de los verbos), **No HU US diré**, cual lo he notado principalmente en gente de Soses, Térmens, Ivars d'Urgell y otros puntos; pero en alguno, por ejemplo San Martí de Maldá, marcan la o, como **No HO pensaba, Ja HO sabia**. Y, en cuanto a la terminación verbal, cúpleme advertir de paso que, si bien en la primera persona del singular se pronuncia claramente la a conforme va escrito en los ejemplos precedentes, suena siempre como e en los demás, v. gr. : **No u pensabEs ni sabiEs, Prou s'u creyE, Bé u contàvEm, U negàbEU y ells u dihEn**; pareciéndome asimismo del caso advertir, a propósito de las terminaciones verbales, que en ciertas localidades, principalmente las rayantes con el Aragón, campea a veces una V central entre dos vocales, por ejemplo **No mos ho diven y mentrestant hu feven**.*

Com podem comprovar, la informació dialectal aportada per Roca va ser aprofitada per Milà per a la regularització de les grafies **a** i **e** en les desinències nominals i verbals citades de les cançons provinents de l'àrea occidental. A banda de la pronunciació de les terminacions esmentades, Milà també va respectar la diversitat de desinències del present de subjuntiu (en **-e, -o, -i**)

---

¹²¹ L'àrea esmentada per Roca abasta, a grans trets, les comarques del Segrià, Urgell, Pla d'Urgell i la Noguera.

que va localitzar en el català occidental. Els comentaris sobre la variació en la pronunciació dels pronoms **ho** i **us** i el segment **-v-** dels imperfets d'indicatiu, en canvi, només va ser tinguts en consideració com a informació dialectal suplementària –per això es troben a peu de pàgina–, ja que Milà va decidir no plasmar aquests fenòmens en el text de les cançons.

Rere la discriminació de trets dialectals provinents del català occidental es fa palès que Milà van decidir respectar aquells trets la representació dels quals era més polèmica al segle passat (els plurals femenins i les desinències verbals acabades en vocal més consonant), tot basant-se en el fet que la pronunciació de les àtones en les terminacions citades era ben clara i viva a la zona d'origen de les cançons. Milà, però, va regularitzar la representació gràfica dels altres fenòmens (la variació fonètica en els pronoms **ho/us** i les desinències locals d'imperfet) perquè, segons el seu parer, eren difícilment sistematitzables i no comptaven amb una sòlida tradició d'escriptura.

Un dels aspectes que més ens ha cridat l'atenció són les referències a la manca de tancament en [ɛ] de la **-a** àtona final absoluta dels substantius (**casa, taula, cadira**) a l'àrea geogràfica estudiada per Roca, ja que actualment la vocal esmentada hi esdevé sistemàticament una **e** oberta (**case, taule, cadire**)¹²². Si la informació de Roca és encertada –i no tenim motius per dubtar-ho–, estariem davant d'una dada que ens permetria conèixer amb força exactitud el procés d'extensió del tancament de la **-a** àtona final a la regió de Lleida. Tenint en compte que les dades dialectals de Roca van ser recollides a principis de la dècada del 1880, és clar que el canvi **[-a] > [-ɛ]** va tenir lloc en una època posterior (segurament ja a principis del segle XX) en la zona esmentada. Això no negaria que el tancament de la vocal ja fos incipient a

---

¹²² Vegeu la zona on es dona actualment aquest fenomen a *Mapes per a l'estudi de la llengua catalana* (*COM*, n. 6, pàg. 7). L'única localitat en què, probablement, encara no té lloc el tancament és Sant Martí de Maldà, la població més allunyada de Lleida citada per Roca. El tancament en **-e** de la desinència de tercera persona del singular en aquesta àrea, en canvi, és molt antic i se'n tenen testimonis des de l'Edat Mitjana.

finals del XIX o que fos habitual en altres localitats nord-occidentals¹²³ que Roca no assenyala. Tanmateix, sembla clar que a les zones estudiades per Roca, i citades per Milà al *Romancerillo*, és un fenomen relativament recent.

Una última observació dialectal relacionada amb els parlars occidentals que llegim al *Romancerillo* ens la proporciona una nota (la n. 4) de la pàgina XV del pròleg. L'interès d'aquesta nota és el fet que fa referència a una localitat occidental de l'àrea de transició a l'oriental, l'Espluga de Francolí, en què ja comencen a donar-se alguns trets específics d'aquest últim dialecte:

*En alguna canción de La Espluga, lugar rayano á esta variedad (oriental), he observado alguna vez el cambio de o en u, (...), donde se pronuncia **hustalé**, **gubernadó**, etc.*

A continuació del català occidental, i separatament del català oriental, Milà fa una breu referència a les característiques de les cançons mallorquines. L'aspecte assenyalat és, una vegada més, la representació i la naturalesa de les **e** i **a** àtones, sobretot en les síl·labes finals:

*En las copias que de las canciones mallorquinas me han sido comunicadas he observado falta de uniformidad en la **e** ó **a** de la sílaba átona final, no menos que en algunas interiores. Sin prejuizar la naturaleza del sonido, me he decidido por la escritura **a**, como la que ha sido más usada, á lo menos hasta los últimos tiempos.*
(Milà [1882:XVI])

Tot i que a primera vista Milà sembla tenir alguns problemes amb la representació gràfica de les **a** i **e** àtones (és a dir, les vocals neutres àtones) del mallorquí, la menció a la *naturaleza del sonido* fa sospitar que rere aquest paràgraf hi ha alguna qüestió relacionada amb fenòmens fonètics del català insular. En efecte, si tenim present la concepció milaniana de la naturalesa de

---

¹²³ Les referències de Milà a la irregularitat que va observar inicialment en les seves còpies de les cançons de l'àrea occidental podria ser un indicatiu que el fenomen comentat començava a generalitzar-se en algunes poblacions de la zona. Amb tot, és clar que aquesta última dada no és prou fiable –pot tractar-se de simples distraccions o oblits de Milà– i que valdria la pena estudiar amb deteniment el procés d'extensió del tancament de la –**a** àtona final dels noms a Lleida i la seva zona d'influència.

les **a** i **e** àtones en català oriental que ja hem exposat, la referència de Milà a les vocals àtones esmentades del mallorquí fa palès que no les considerava idèntiques a les orientals, ja que, si hagués cregut que eren similars, no se li hauria plantejat cap problema de representació gràfica ni hauria d'haver fet cap esment a la *naturaleza del sonido* en mallorquí. En aquest sentit, creiem que les notes inèdites sobre els dialectes catalans de Milà que pretenem analitzar més endavant, una part considerable de les quals estan dedicades al mallorquí, ens poden donar la clau per entendre exactament la concepció fonètica subjacent del paràgraf citat. Al nostre entendre, doncs, la succinta menció a les característiques o *naturaleza* de la **a** i **e** àtones del mallorquí i la decisió de regularitzar tots aquests casos amb una sola grafia és una prova concloent que Milà no tenia clar quina era la millor manera de representar aquestes dues vocals àtones del mallorquí perquè considerava que no eren idèntiques a les de la resta de l'oriental.

Així mateix, cal destacar el tractament diferenciat de les característiques del mallorquí de les del català oriental continental, decisió que és molt significativa i coherent amb l'estructuració de la realitat dialectal del català que Milà va mantenir en els seus últims estudis lingüístics. En efecte, cal recordar, com ja hem comentat, que Milà va modificar la seva concepció a l'entorn de la divisió dialectal del català a partir de la publicació de *Estudios de lengua catalana* (1875), en què proposava classificar els parlars catalans en tres varietats: *oriental*, *occidental* i *baleàric*¹²⁴. Això vol dir, en conseqüència, que Milà va abandonar a partir de l'obra esmentada la seva proposta anterior, publicada a *De los trovadores en España* (1861), en què les varietats del català eren

---

¹²⁴ *El catalán contemporáneo o hablado es uno, pero ofrece modificaciones secundarias que constituyen tres principales variedades:*

1ª *Catalán oriental* (E.: gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer);

2ª *Catalán occidental* (S.O. y O.: Valencia y una parte de Cataluña);

3ª *Catalán baleárico*.

-El oriental, al cual pertenece la subvariedad de Barcelona, se distingue del occidental en que la **e** y la **o** átonas se confunden respectivamente con la **a** y la **u**. Vegeu Milà (1875:511).

agrupades només en dos blocs, l'*oriental* i l'*occidental-meridional* (o *occidental*)¹²⁵. Paradoxalment, Milà no va justificar la gran novetat de la classificació ternària del 1875 -la consideració del baleàric com a grup dialectal autònom- per la qual cosa els estudiosos posteriors només han tingut en consideració la proposta binària del 1861, l'única que està clarament justificada.

Tot i que no és la nostra intenció esbrinar en aquest capítol les raons que expliquen la divisió ternària de Milà, és un fet innegable, com hem anat avançant en els capítols anteriors, que a partir de 1875 el nostre autor sempre va ser coherent amb aquesta última proposta. En aquest sentit, la relectura de diversos articles i estudis milanians posteriors als *Estudios* del 1875, a banda del *Romancerillo*, mostren clarament que el filòleg vilafranquí sempre diferencià el baleàric dels dialectes orientals a partir de la data esmentada¹²⁶.

Ens agradaria, per finalitzar, cridar l'atenció sobre la necessitat d'endegar un estudi lingüístic exhaustiu del conjunt de la poesia popular catalana recollida per Milà al llarg de la seva obra. Estem segurs que si es prenen les precaucions i els mètodes adequats, la informació dialectològica que hem destacat en aquest capítol, fruit només de l'anàlisi del pròleg del *Romancerillo*, podria ampliar-se considerablement.

---

¹²⁵ *Entre las muchas diferencias locales de pronunciación en diversos puntos de Cataluña (...) se distinguen dos grandes divisiones: la parte occidental-meridional, en que se pronuncia el catalán con más limpieza y en general como se escribe, y la parte oriental, en que se altera la pronunciación, en que las vocales son menos limpias y en que hay sustitución de vocales. Esta sustitución¹²⁵ es la de la **a** a la **e** y la de la **u** a la **o** en todas las sílabas no acentuadas.* Milà (1861:432-433).

¹²⁶ En aquest sentit, ens remetem als capítols anteriors on ja hem comentat diversos treballs de Milà, especialment als dedicats a de la participació de Milà a *I parlari italiani in*

2.7 El *Romancerillo catalán. Preliminares* (1895, pòstum)

Tal com hem dit en el capítol anterior, el *Romancerillo catalán* formava part d'un projecte més extens en què Milà es proposava revisar i publicar els seus estudis sobre poesia popular¹²⁷. Milà no pogué acabar el seu propòsit, perquè morí el 1884, justament quan treballava per acabar la tercera part del projecte citat. Tanmateix, deixà un manuscrit en un estat de redacció avançat, però incomplet, que Menéndez Pelayo s'encarregà de publicar el 1895 a les *Obras Completas* de Milà¹²⁸ amb el nom de *Romancerillo catalán. Preliminares*. El treball que comentarem seguidament, doncs, conté les últimes reflexions de Milà a l'entorn de la poesia popular, un dels grans temes de la seva obra, i, lateralment, sobre la llengua emprada en aquestes composicions -és a dir, sobre les varietats dialectals del català-, ja que tots els exemples que llegim als *Preliminares* fan referència a poesia popular catalana.

Tot i que els *Preliminares* no contenen molta informació sobre trets específics dels parlars catalans, hem considerat necessari parlar-ne per la importància d'algunes de les reflexions de Milà a l'entorn de les característiques de la llengua emprada en la poesia popular, ja que representen, al nostre entendre, el colofó dels seus treballs sobre dialectologia catalana. Concretament, hi llegim una caracterització del tipus de lèxic emprat a les cançons populars, una interessant observació sobre l'ortoèpia dels recitadors de poesia popular de l'est del Principat (que Milà utilitza, alhora, per refermar-

---

Certaldo alla festa del V centenario di Messer Giovanni Boccaccio, Phonétique catalane: oe, Límites de las lenguas románicas, i Mélanges de langue catalane.

¹²⁷ Recordem que aquest projecte havia de constar de quatre llibres. Els dos primers, la reedició de *De la poesía popular castellana* (publicat anteriorment el 1874) i el *Romancerillo catalán. Canciones tradicionales* de 1882, són els únics volums que Milà pogué publicar en vida. Els dos restants, el *Romancerillo catalán. Observaciones, apéndices y notas* i uns *Estudios varios*, restaren inèdits i inacabats. Segons Jorba (1989:291) el treball que comentarem seguidament havia de formar part de les *Observaciones, apéndices y notas* sobre el *Romancerillo*.

¹²⁸ Volum VI, pàgs. 171-204, 1895.

se en les seves idees sobre la naturalesa del vocalisme àton oriental), així com una valoració sobre la utilitat de la dialectologia en els estudis de literatura popular. A banda d'aquestes qüestions, Milà també fa algunes observacions sobre diferències dialectals en el lèxic de la poesia popular. Així, llegim als *Preliminares* un comentari sobre **cobla de joglars**, *acepción que se conserva en algunos puntos de la Cataluña francesa*, contraposat al més general **cobla**¹²⁹, i una indicació sobre els diversos noms de la **resposta** o **tornada** de les cançons a diferents indrets de Catalunya -que no precisa, tanmateix- entre els quals destaca els termes **restobla** (escrit **restoble**) i **refle** (probablement una variant, si no és una mala interpretació, de **reble**):

*Distinguen las partes de la composición llamando **mot** al verso, **posada** á la copla, y **resposta** (en otros puntos **restoble** y en alguno **refle**?¹³⁰) al estribillo.*

Com dèiem suara, els aspectes dialectològics tractats per Milà als *Preliminares*, estan estretament relacionats amb les característiques de la llengua emprada a la poesia popular catalana. En aquest sentit, i tal com llegirem seguidament, Milà relaciona els trets essencials de la llengua de les cançons populars amb el tipus de lèxic que hi apareix, unes diferències que en molts casos estan relacionades amb la variació dialectal:

*El lenguaje de las canciones es en el fondo el de la conversación. Hay, sin embargo, excepciones de varia naturaleza. Es de suponer que se habrá conservado algún arcaísmo : hallamos, en efecto, **greu**, **jorn**, **aydá**, **nina**; palabras del todo ó generalmente olvidadas. En otras se nota influencia francesa ó provenzal, aun*

---

¹²⁹ Vegeu Milà (1895:177). Milà usa concretament les formes **coble** (*orquesta ó banda de música*) i **coble de juglars**. Remarquem que aquesta última forma no és enregistrada ni al **DCVB** ni al **DECat**.

¹³⁰ Vegeu Milà (1895:195). L'interrogant que acompanya **refle?** ens indicaria que Milà no estava segur de la seva forma exacta o bé que Menéndez no en va saber entendre la lletra. Molt possiblement es tracta de la forma **reble** "paraula supèrflua o que únicament serveix per a omplir, per a conservar el ritme o la rima" (vegeu **DCVB** [IX:194] i **DECat** [VI:66]). Pel que fa al primer terme, el **DCVB** (IX:431) indica que **restobla** és una forma del Camp de Tarragona equivalent a **rescobla**.

*cuando no pertenezcan en rigor á estas lenguas, como són **arjant, boy, xival**¹³¹, **aymar, tor**, mientras en una canción se halla el infinitivo francés **é** en verbos de la primera conjugación. Es sobretudo común el uso de vocablos ó giros castellanos.¹³²*

Tot i que Milà només parla de manlleus o arcaïsmes, mots com *greu*, *aidar* o *nina* no poden ser qualificats estrictament com a tals, ja que eren formes patrimonials vives a determinades varietats dialectals. Fins i tot, alguns mots, com és el cas de *tor*, podrien ser considerats tant un manlleu del francès com un arcaïsmes conservat encara al XIX en alguna localitat.

A continuació del fragment citat, Milà matisa el caràcter conversacional de la llengua de les cançons populars tot introduint una interessant observació sobre l'ortologia dels recitadors de poesia popular de l'àrea oriental del Principat:

*Con todo esto se da en el lenguaje de muchas canciones un cierto tinte convencional, que sube de punto en boca de algunos cantores de las comarcas catalanas donde se confunden la **e** y la **a** inacentuadas, cuando se trata de restablecer la primera ó á lo menos de hacer menos abierta : hecho que parece indicar una cierta influencia del catalán literario, de que pudiéremos citar ejemplos, y entre ellos uno de Padaldá, pero que en realidad no es muy frecuente.¹³³*

Hi veiem, un cop més, la concepció milaniana sobre el vocalisme àton en català oriental segons la qual les modificacions que s'hi donen només afecten dues vocals, la **e** i la **o**, que esdevenen, respectivament, **a** i **u**. Amb tot, cal destacar la matisació sobre el caràcter *menos abierto* d'algunes vocals ja que Milà, per primera vegada, estava reconeixent, implícitament, que els límits entre la **a** i **e** àtones eren difusos i no sempre prou clars en català oriental¹³⁴. Tot i així, i

---

¹³¹ Aquest gal·licisme (del francès, **cheval**) ha estat adaptat al català de les comarques septentrionals com a **xivall**. La forma del text, doncs, és errònia.

¹³² Vegeu Milà (1895:197).

¹³³ Vegeu Milà (1895:197).

¹³⁴ N'és una prova el fet que, segons Rossich (*Op. Cit.*), la distinció entre **a** i **e** àtones es materialitzava en el català literari tradicional usat en la zona oriental en una oposició fonètica entre [ə] i [e], respectivament.

malgrat que en aquest treball no diu res sobre la **o** àtona, és clar que Milà mantingué fins a l'últim moment la seva concepció sobre el funcionament del vocalisme àton del català oriental sense variacions essencials.

Tanmateix, el valor més important dels fragments citats és, al nostre entendre, el fet de palesar clarament que la llengua utilitzada en la lírica popular, a pesar del to marcadament conversacional (és a dir, col·loquial-dialectal) que la caracteritza, no era aliena a determinades convencions cultes. A banda dels arcaïsmes i dels manlleus que caracteritzen la llengua de les cançons, justificables pel caràcter estereotipat del gènere i per l'adaptació incompleta al català de la llengua de la versió original, és innegable que la manca de neutralització en les vocals àtones no pot explicar-se d'altra manera que com a restes d'una convenció ortològica antiga -ja en decadència, com el mateix Milà indica- basada en el català occidental. En aquest sentit, l'observació de Milà és una dada que reforça la tesi exposada per Rossich (1995) segons la qual l'ortoèpia clàssica del català culte (segons Milà, *catalán literario*), fonamentada en la del català occidental i, per tant, en la distinció fònica de les parelles **a/e** i **o/u** en el vocalisme àton es mantingué fins al segle XIX. Tot i així, és significativa la precisió de Milà en el sentit que aquesta convenció només afecta *algunos cantores, que no es muy frecuente* i el fet que només pugui aportar un exemple -un recitador de Palaldà (segons Milà, *Padaldá*), a la Catalunya Nord¹³⁵- provinent d'una àrea desconnectada dels grans centres urbans del Principat. Milà, doncs, ens aporta una dada ben significativa sobre la història del model tradicional d'ortoèpia culta catalana no només perquè en certifica l'existència sinó també perquè reflecteix l'estat en què es mantenia a finals del XIX¹³⁶. En aquest sentit, no podem oblidar que el

---

¹³⁵ En aquest cas caldria esbrinar si hi ha cap relació entre manteniment del model ortoèpic antic i allunyament de l'àrea d'influència de Barcelona.

¹³⁶ Aquesta dada, tanmateix, matisaria l'observació de Rossich (1995:184) segons la qual *en els romanços escrits en el domini oriental del català són molt freqüents les rimes planes en què la darrera vocal és una [ə]. D'aquesta manera podien rimar entre si noms singulars i plurals. La grafia -as feia coincidir rima auditiva i rima visual; la grafia -es, en canvi, les impedia totes dues: com que havia de ser*

model citat és el romanent d'una època en què la jerarquitització entre les varietats dialectals del català, pel que fa a la seva idoneïtat en els models cultes, era inversament proporcional a la dels nostres dies.

Amb tot, Milà no oblida que la llengua emprada en les cançons és de caràcter essencialment col·loquial. Aquest fet, que implica necessàriament un coneixement de les varietats dialectals del català, era considerat per Milà com un mitjà que podia aportar dades molt rellevants per a l'estudiós de la literatura popular. Així ho palesa aquest fragment:

*Las canciones, ya nacidas en Cataluña, ya catalanizadas, se han propagado muy rapidamente, muy lejos á veces del lugar de la acción (...). hay algunas de interés tan local, que no es de pensar que se canten fuera de su tierra; aunque sería siempre aventurada la negativa. Hay casos en que una palabra de otro territorio, una particularidad de pronunciación que altere el consonante, dan prueba de que la canción no nació allí donde se canta.*¹³⁷

Aquesta cita, que nosaltres sapiguem, és l'única en què Milà diu explícitament que la utilitat més destacable de la dialectologia per als estudis de literatura popular és la de ser una eina que permeti localitzar l'àrea originària de determinades cançons. En aquest sentit, la utilitat de la dialectologia és paral·lela a la que Milà va explicitar a ***De los trovadores en España*** (1861:435) pel que fa a la filologia romànica, tal com il·lustra el següent fragment que pertany a la conclusió final del capítol IV.1 - ***Variedad catalana de la lengua de oc***- l'apartat on Milà confronta les principals característiques distintives entre català i occità:

---

llegida [es] no admetia l'assonància amb les formes de singular, pronunciades [ə] segons el model ortològic tradicional. Caldria precisar, doncs, fins a quina època es mantingué aquest model entre les capes populars.

¹³⁷ Vegeu Milà (1895:199).

*Con lo que acabamos de decir se pueden distinguir sin dejar género de duda los escritos catalanes de los provenzales, aun en los casos en que se presentan mezclados los caracteres de ambas variedades de la lengua de oc*¹³⁸.

Recordem, així mateix, que Milà també destacà a aquesta última obra que la coneixença dels trets lingüístics que diferenciaven els trobadors catalans dels occitans, malgrat que els primers escrivissin en una llengua a provençalada, era bàsica per poder diferenciar les poesies d'autor català i occità o, en el cas de les composicions anònimes, per buscar pistes que ajudessin a localitzar l'àrea originària de l'autor.

Tot i que no està relacionada directament amb qüestions dialectològiques, també és interessant comentar la descripció en què Milà enumera els països de llengua catalana¹³⁹, ja que hi podem trobar alguna absència destacable. Vegem-la:

*Consérvase esta poesía en las varias comarcas de lengua catalana, cuales son el principado de Cataluña, una faja de territorio, francesa ahora, allende los Pirineos, las Islas Baleares, donde se observa á veces las prácticas de los **glosadores**, la población de Alguer en Cerdeña, y el Reino de Valencia, donde, juzgando por las noticias que de ella alcanzamos, vive sobremanera desmedrada.*¹⁴⁰

L'absència de la Franja de Ponent i Andorra en el llistat de territoris catalanoparlants cal ser interpretada, al nostre entendre, com un oblit. En efecte, cal recordar que Milà havia parlat en diferents ocasions dels límits de la llengua catalana i sempre n'havia demostrat una bona coneixença. Així, a ***Límites de las lenguas románicas*** (1876) Milà havia fet una descripció de la frontera lingüística a la Ribagorça i altres comarques catalanoparlants de l'Aragó en què destacava el fet que en la primera zona esmentada hi havia una

---

¹³⁸ Milà es refereix a les varietats *transpirenaica* i *española* de la llengua d'oc; és a dir, a l'occità i al català, respectivament.

¹³⁹ Destaquem, així mateix, l'ús de l'expressió *países de lengua catalana* per part de Milà. Vegeu Milà (1895:185).

zona de transició entre trets catalans i aragonesos. Tot i així, no podem oblidar que a *Estudios de lengua catalana* (1875), en enumerar els territoris on es parlava alguna de les tres varietats dialectals del català, Milà comet el mateix oblit¹⁴¹. Cal deduir, doncs, que Milà parlava del Principat en un sentit ampli, tot incloent-t'hi els territoris que, com la Ribagorça o Andorra, havien pertangut històricament en alguna ocasió al Principat de Catalunya. A banda d'això, el fragment citat palesa clarament que Milà mantingué sempre una unívoca concepció sobre la unitat de la llengua parlada a tots els territoris citats.

En conclusió, i malgrat el seu caràcter no definitiu, els *Preliminares* han de ser valorats no perquè aportin informació sobre trets específics d'un parlar o parlars concrets sinó pel fet de donar una petita però significativa mostra de les idees de Milà a l'entorn de la variació dialectal. En aquest sentit, l'obra que comentem és l'únic treball de Milà on podem llegir una descripció general de les característiques que singularitzen la llengua emprada en la poesia popular la qual és definida com a essencialment col·loquial però no aliena a determinades convencions cultes -algunes, molt antigues-. Així mateix, els *Preliminares* palesen clarament que Milà considerava els estudis dialectològics com una eina imprescindible per als estudis literaris; és a dir, molt més que una simple erudició. En definitiva, Milà es revela com un autèntic filòleg en què la seva obra literària i lingüística –especialment la dialectològica- formen una unitat mútuament complementària.

---

¹⁴⁰ Vegeu Milà (1895:192).

¹⁴¹ 1°. *Catalán oriental* (E. : gran parte de Cataluña, Rosellón y Alguer); 2°. *Catalán occidental* (S.O y O: Valencia y una parte de Cataluña; 3°. *Catalán balearico*. Vegeu Milà (1875:511).

3 ELS ESTUDIS DIALECTALS INÈDITS DE MILÀ

Malgrat la vastitud de la seva obra, Milà deixà un bon nombre de materials inèdits en morir que, en general, han estat molt poc estudiats i que encara avui són la part de la seva obra més desconeguda. Aquests papers i notes particulars, que Milà llegà en morir al seu deixeble Marcelino Menéndez y Pelayo i que estan dipositats actualment en la Biblioteca que duu el nom del filòleg castellà a la ciutat de Santander, estan formats pels apunts i notes¹⁴² que el nostre autor anà recollint al llarg de la seva vida sobre diversos aspectes de la lingüística i la literatura romàniques, disciplines en les quals excel·lí a formar una de les obres cabdals de la filologia peninsular.

Pocs estudiosos catalans han pogut accedir a aquest fons documental que algun dia caldria investigar detingudament i global. Entre aquests últims, destaquem especialment, Manuel Jorba i Joan Antoni Paloma, els dos filòlegs¹⁴³ que han conegut més bé els papers personals de Milà com a resultat de les recerques que han fonamentat les seves tesis doctorals, *Manuel Milà i Fontanals, crític literari* (1981)¹⁴⁴ i *Milà i Fontanals, col·lector de folklore català* (1973), respectivament, ambdues llegides a la Universitat de Barcelona. Anteriorment, Lluís Nicolau d'Olwer també treballà amb aquest fons tot cercant cartes per al seu *Epistolari d'En Manuel Milà i Fontanals* (1922, 1932 i 1995)¹⁴⁵. La descripció del contingut dels papers milanians que Nicolau féu en aquesta última obra és encara plenament vàlida:

---

¹⁴² Vegeu *Catálogo de la Biblioteca Menéndez Pelayo* de Miguel Artigas i Enrique Sánchez Reyes, Santander, 1987.

¹⁴³ Vegeu també Solà (1991:140).

¹⁴⁴ Aquesta tesi ha estat posteriorment la base de tres llibres independents: *Manuel Milà i Fontanals en la seva època* (1984), *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals* (1989) i *Manuel Milà i Fontanals, crític literari* (1991).

¹⁴⁵ El primer i segon volum foren editats el 1922 i 1932, respectivament. El tercer volum, l'edició del qual quedà interrompuda per la guerra civil, no pogué ser publicat fins 1995. L'Institut d'Estudis Catalans s'encarregà de l'edició de tots tres volums.

*Menéndez i Pelayo, espigolant entre els papers de Milà, havia inclòs en la seva col·lecció d'**Obras Completas** tots els que hi havia en estat de redacció definitiva: **Prólogo para un romancero general, Romancero catalán. Preliminares, Orígenes del teatro catalán, Estudio sobre los poetas catalanes de fines del siglo XV y principios del XVI.** Els altres papers de les carpetes milanianes contenen gran quantitat de material folklòric i lingüístic, encara sense elaborar: notes i dades que havien de servir per al volum II del **Romancero** i per a continuar els **Estudios de lengua catalana**; i, ultra això, la correspondència epistolar de Milà¹⁴⁶.*

El camí que seguiren els papers personals de Milà fins a Santander és relativament senzill. En morir, Milà llegà el conjunt dels seus llibres i papers a la Biblioteca Episcopal de Barcelona¹⁴⁷. Poc després, Josep Grau i Vallespinós¹⁴⁸, vicari general de l'Arxidiòcesi de Tarragona, amic de Milà i un dels seus marmessors, trameté els papers personals de Milà a qui n'havia estat el deixeble predilecte, Marcelino Menéndez y Pelayo¹⁴⁹. La raó per la qual Grau donà els papers personals de Milà a Menéndez ens és desconeguda, ja que el filòleg castellà no en figura com a beneficiari al testament de Milà. És possible, tanmateix, que Grau obeís una última voluntat de Milà que no consta en els documents esmentat, ja que era una de les poques persones a qui aquests papers podien ser d'utilitat. Més endavant, Menéndez volgué que tota la seva immensa biblioteca, de la qual formaven part els papers personals de

---

¹⁴⁶ Vegeu l'*Epistolari I* (1922:5-6)

¹⁴⁷ Vegeu el testament de Milà a Jorba (1984:311-313).

¹⁴⁸ Nasqué a Reus el 1832 i morí a Tábara (Zamora) el 1893. Estudià teologia, filosofia i dret a Barcelona i València i fou successivament canonge doctoral (primer a Canàries i després a Tarragona), vicari general d'aquesta última arxidiòcesi i, a partir de 1886, bisbe d'Astorga, a Lleó. També fou un gran amic d'Antoni Gaudí.

¹⁴⁹ Nicolau d'Olwer en parla així a l'*Epistolari I* (1922:5): *A la mort d'En Milà (1884), el bisbe Grau i Vallespinós, encara provisor eclesiàstic de Tarragona, que n'havia estat amic i conseller, trameté tots els papers del mestre a D. Marcell Menéndez i Pelayo. Per aquest motiu són a la Biblioteca de Santander, on formen un conjunt de pleníssimes carpetes, difícils d'examinar si no fos el principi d'ordre que hi introduí, en vistes a un catàleg en curs de publicació, el bibliotecari, benivolgut amic i company meu, D. Miquel Artigas.*

Milà i altres intel·lectuals dels Països Catalans¹⁵⁰, es constituís en biblioteca pública a la seva mort amb l'objectiu que es pogués estudiar tots els materials que havia anat aplegant al llarg de la seva vida i evitar, així, que aquest conjunt bibliogràfic es dispersés. La Biblioteca Menéndez y Pelayo, doncs, es constituí el 1912, poc després de la mort del filòleg castellà, a la seva ciutat natal, Santander, i des de llavors els papers autògrafs a què hem fet referència estan allí dipositats per a tots els estudiosos que vulguin consultar-los¹⁵¹.

En la nostra opinió, molts aspectes de l'obra milaniana, poc o mal coneguts encara, podrien veure la llum amb un estudi complet i sistemàtic d'aquesta part desconeguda de la producció intel·lectual de Milà. Caldria, però, abans una catalogació i classificació del fons més precisa i completa de la que es disposa actualment -el *Catálogo de la Biblioteca Menéndez Pelayo* fet pel bibliotecari Miguel Artigas a principis de segle i revisat el 1987 per Enrique Sánchez-, així com un treball de restauració d'alguns papers afectats per la humitat o que no han resistit prou bé el pas del temps. El Fons Milà de Santander està format per un nombre considerable de quartilles escrites a mà amb la petita i difícil lletra de Milà¹⁵², la majoria amb tinta de ploma i una petita part amb llapis. Una bona part estan numerats i classificats per títols i subtítols que permeten una ràpida consulta, però una altra part, gens negligible, no indica ni el tema ni el conjunt a què formen part, ja que són observacions sobre temes diversos o notes extretes de la lectura d'un llibre o manuscrit.

---

¹⁵⁰ Per exemple, els papers personals de l'erudit mallorquí Josep Maria Quadrado (1819-1896). Vegeu l'article de Miquel Batllori sobre Menéndez y Pelayo a la **Gran Enciclopèdia Catalana** (volum IX).

¹⁵¹ Aprofitem l'ocasió, una vegada més, per agrair als responsables de la Biblioteca la seva desinteressada ajuda a la nostra recerca

¹⁵² Aquest fet, que ja hem destacat en comentar *La llengua catalana a Sardenya*, representa un veritable escull per a l'estudi d'aquest fons. Milà era molt conscient d'aquest problema (vegeu, per exemple, les cartes 256 i 257 de *l'Epistolari II*), ja que els editors li publicaven els seus treballs amb nombrosos errors a causa de la seva mala lletra. En aquest cas, però, l'únic lector potencial de les notes era, en principi, ell mateix amb la qual cosa no prestava gaire atenció a la forma. Per aquest motiu, bona part del temps que hem dedicat a aquesta tesi ha estat treball de transcripció i comprensió de les notes.

Una part dels papers numerats i classificats pel propi Milà són uns apunts o notes, en un estat força acceptable de conservació, en què el nostre autor va recollir una gran quantitat de dades sobre els dialectes catalans. S'hi pot llegir, bàsicament, notes sobre fonètica, morfologia i lèxic del baleàric, valencià, català central (*oriental*, segons la terminologia milaniana) i, en menor quantitat, sobre el nord-occidental (segons Milà, *leridano*) i rossellonès, a banda de diversos materials relacionats amb els parlars catalans. Tot aquest conjunt de notes, tal com esmenta Nicolau en l'últim fragment citat, haurien estat la base per a la continuació d'un projecte que Milà deixà inacabat. Ens referim a la proposta de descripció i caracterització del català parlat contemporani que el nostre autor havia iniciat en publicar els *Estudios de lengua catalana* (1875), un treball en què Milà va descriure el barceloní, la varietat del català que li era més propera, com a primera part del futur estudi general dels parlars catalans:

*De estos estudios, donde se inquiere lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser, damos ahora tan sólo un primer ensayo y muy anticipada muestra, con respecto á la cual y á lo restante estimaremos cuantas noticias y observaciones se nos dirijan escritas o impresas*¹⁵³.

Aquest projecte, al seu torn, havia de ser el punt de partida d'una gramàtica històrica del català que, segons Milà, no es podia iniciar sense conèixer abans la realitat del català parlat arreu de la seva geografia. Així ho havia defensat Milà davant d'Alfred Morel-Fatio i Camil Chabaneau, dos dels filòlegs francesos amb qui tenia més relació personal i epistolar, que eren partidaris de començar primer per la gramàtica històrica, tal com podem llegir en la següent carta:

Conozco las ventajas que éste (el método histórico) tendría y las desventajas del que sigo, que se verán todavía más en los artículos siguientes; pero pensando que lo mejor es enemigo de lo bueno y que tengo muchas notas sobre el catalán hablado y menos (por otra parte mas fáciles de reunir) sobre el antiguo, me he decidido a presentar lo que ahora hay. Si Dios me da vida empezaré después por el principio hasta llegar a

---

¹⁵³ Vegeu Milà (1875:509).

*nuestros días, y entonces no dejará de ilustrar muchos puntos dudosos de la historia el conocimiento de la fonética viva del catalán*¹⁵⁴.

Així doncs, els papers personals de Milà contenen una valuosa informació sobre les característiques dels dialectes catalans a la segona meitat del segle XIX, així com tota una sèrie de deduccions a què havia arribat després de contrastar i comparar les dades recollides. Així mateix, les notes a què fem referència havien de ser la base per a la continuació del projecte de descripció del català parlat contemporani que Milà s'havia proposat dur a terme i del qual únicament la part referent al barceloní, els *Estudios de lengua catalana*, pogué veure la llum. Les notes milanianes, però, no són interessants només pel fet de ser la descripció general sistemàtica més antiga dels dialectes catalans que coneixem sinó sobretot pel fet de ser la primera que està plantejada des d'un punt de vista científic i no prescriptiu –*lo que es y lo que ha sido, no lo que debiera ser*– amb la qual cosa Milà pot ser considerat sens dubte com un dels iniciadors de la dialectologia catalana, al costat d'Alcover, tant per la intenció com per la metodologia.

Els papers o notes a què fem referència estan dipositats al plec n. 8 de la carpeta XV i n. 9 de la carpeta XVI del Fons Milà de la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander. A la primera carpeta, s'hi localitzen les notes dedicades al baleàric, apunts sobre la frontera lingüística catalanoaragonesa a la Ribagorça, tres versions d'un conte del Decameró al *Catalano letterario, Catalano orientale. Varietà di Barcellona* i *Catalano balearico. Palma de Mallorca*¹⁵⁵, així com notes sobre toponímia, antroponímia i lèxic català. A la segona, és on trobem la majoria de materials dialectològics de Milà. La major part són notes sobre el valencià –que segons Milà inclou el parlar de les Terres de l'Ebre– i el català central no

---

¹⁵⁴ Carta datada el 8-IX-1875 (Vegeu *Epistolari* II, 1932:55-57). Cal assenyalar que Milà acabava de publicar els *Estudios de lengua catalana* del 1875 i que aquesta carta era la resposta a la que anteriorment li havien enviat els dos filòlegs francesos. Morel-Fatio i Chabaneau consideraven que, malgrat l'interès que suposava disposar d'una descripció del català parlat a Barcelona, era més necessari i urgent per a la filologia romànica que Milà es dedicués a l'estudi de l'evolució històrica del català.

¹⁵⁵ Les dues primeres versions són les que Milà aportà a l'homenatge internacional a Bocaccio del 1875 (vegeu el capítol 1.1); la tercera, que restà inèdita, ha estat publicada recentment a Bernat (2000).

barceloní (*oriental* segons Milà); en menor nombre, també s'hi localitzen apunts sobre el català nord-occidental (segons Milà *leridano*) i algunes notes sobre el rossellonès. També hi estan dipositades les tres cartes que Josep Frank envià a Milà amb informació sobre l'alguerès i altres aspectes de la cultura catalana a Sardenya¹⁵⁶.

---

¹⁵⁶ Vegeu-les a l'*Epistolari* II (1922). Són les cartes 73, 75 i 78.